

Jewish Settlement in Gush Etzion

ההתיישבות היהודית בגוש-עציון

Uri Davir

אורי דביר •

מבוא

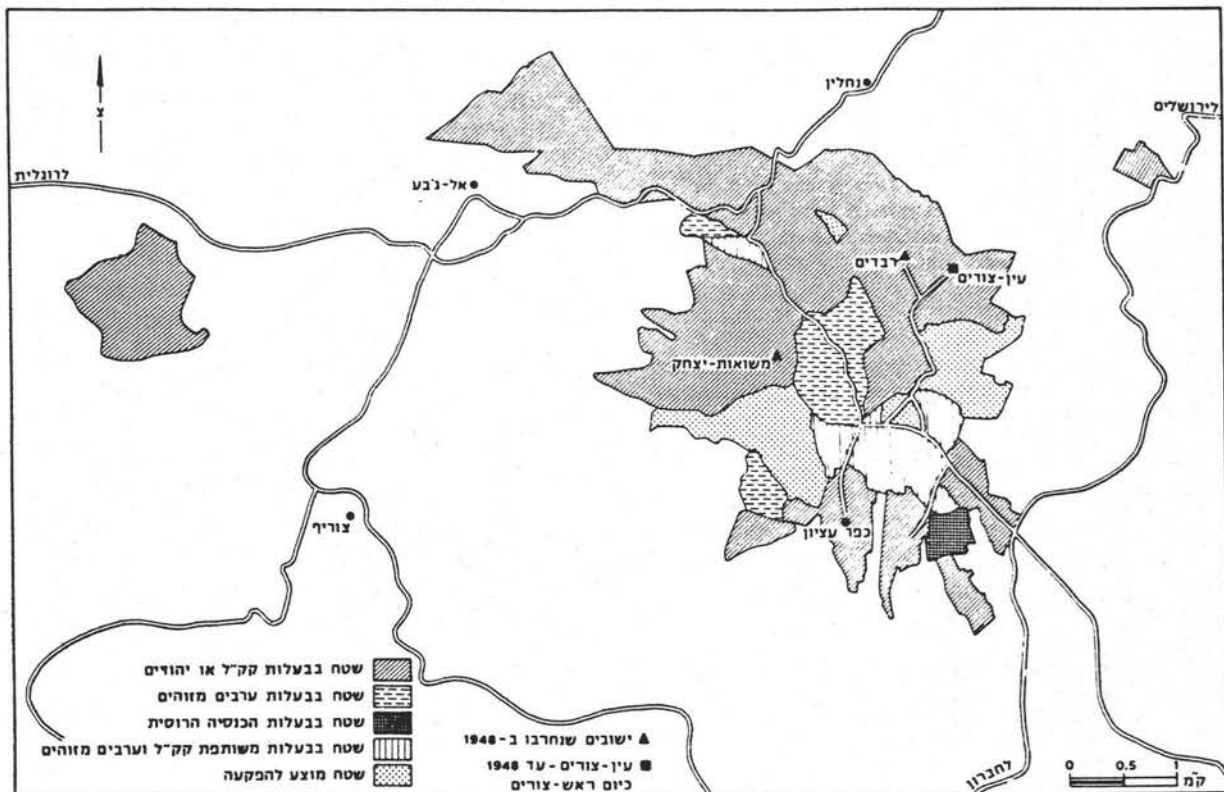
איזור גוש-עציון לא היה מיושב בצפיפות ולכן לא זכה למחקרים יסודיים באשר לתנאי הטבע או לאפשר-ויות פיתוח ההתיישבות במקום. האיזור נסקר במסגרת הרחבה של הר חברון כולו, ובמידה שהיו קיימים נתונים, היו אלה כלליים למדי. כך למשל, לא קיימים עד היום נתונים מטאורולוגיים מדויקים על האיזור, כי לא נערכו כאן מדידות רצופות ומדויקות. לניתוח התנאים המטאורולוגיים הסתייעתי בנתונים שנאספו ממקורות שונים ונערכו במקומות סמוכים ולגביהם נעשתה הערכה כללית או הכללה. כך גם בכל הקשור

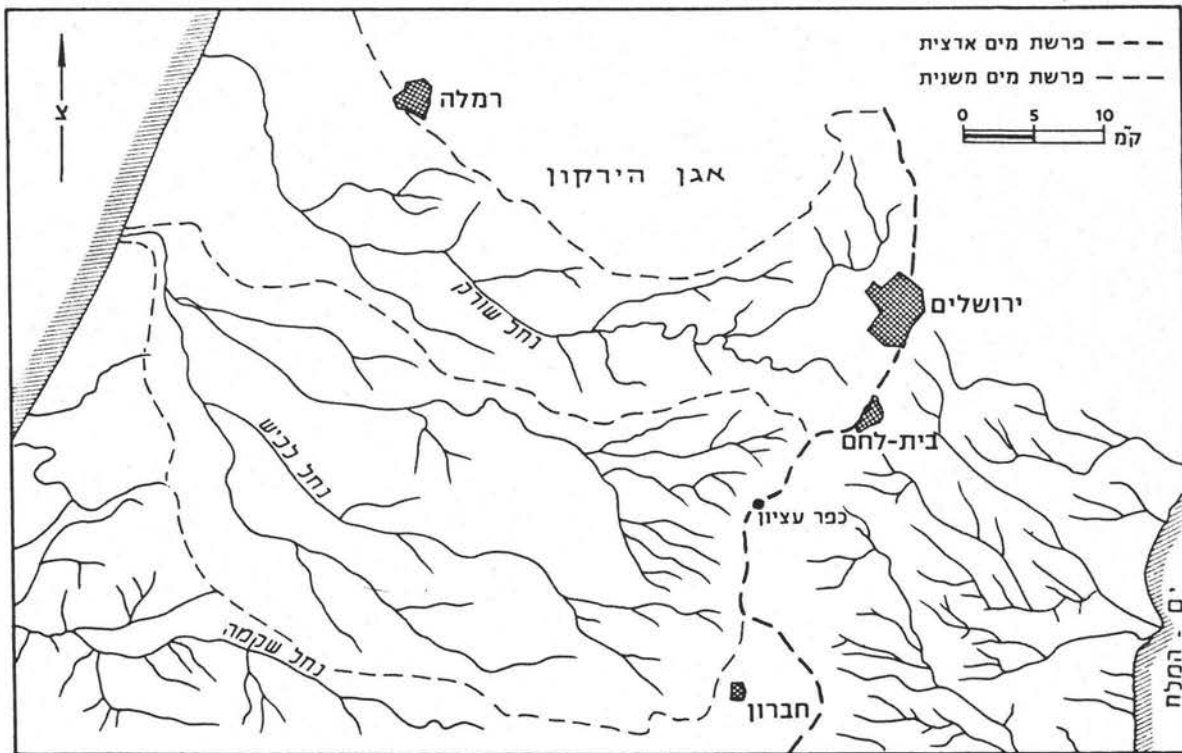
* המחבר מסיים את לימודי התואר השני בחוג לגיאוגרפיה באוניברסיטת תל-אביב. במסגרת לימודיו ערך המחבר מחקר על תולדות גוש-עציון.

במיפוי הגיאולוגי או בסיווג הקרקעות. מיפוי גיאולוגי נעשה באיזור על-ידי הגיאולוגים Roff & Raffety שפעלו מטעם ממשלת ירדן. לאחר מלחמת ששת הימים חקרו את האיזור גם גיאולוגים ישראליים אך אין עדיין בנמצא סקר קרקעות מפורט המתבסס על נתונים. לעומת זאת, היו נסיונות להתיישבות יהודית באיזור זה וניתן לבדוק את מגמות ההתפתחות של התיישבות זאת. יישובים של ממש הוקמו בגוש-עציון לפני שנת תש"ח. היו אלה כפר עציון, משואות יצחק, עין-צורים ורבדים. שנים אחדות לאחר עלייתו של הותיק מביניהם, כפר עציון, נכבש הגוש על-ידי הירדנים, בחודש מאי 1948. על-אף הזמן הקצר שנתקיימו כאן יישובים עבריים, ניתן להסיק מספר מסקנות על דרכם המשקית.

חלפו קצת פחות מעשרים שנה ושוב חודש היישוב

ציור 1: הקרקעות בגוש-עציון

ציור 2: אגני הניקוז בגוש-עציון

יובא ניתוח מפורט של איזור גוש-עציון, אלא יודגשו רק גורמים המשפיעים על האדם ועל היישוב. גוש-עציון מצוי בהר חברון המהווה קמר גיאולוגי, אשר כיוונו הכללי הוא צפון-דרום¹. בצפונו של הקמר קיימת התאמה מלאה כמעט בין המבנה הגיאולוגי לבין הטופוגרפיה וחתך גיאולוגי בקו מזרח מערב מראה בקו קצר את השכבות מהקנומן ועד לאיאוקן². השיפוע המתון של השכבות לכיוון מזרח גורם לחשיפה נרחבת של תצורת "בית-מאיר" הבונה את מרביתם של שטחי ההר. בשוליים של עמקי הנחלים נראים היטב המצוקים של תצורת "כסלון"³. הדולומיטים ואבן הגיר של תצורת "בית-מאיר" גורמים ליצירתן של תופעות קארסטיות וביניהן שדות טרשים המצויים באיזור. מאחר שתצורה זאת היא הדומיננטית באיזור גוש-עציון, היא מעצבת את המורפולוגיה של האיזור⁴.

קרקעות

איזור גוש-עציון מכוסה בקרקעות טרה-רוסה⁵, אולם האדמות הן רדודות וסלעיות ובנוף שולטים כאמור הטרשים. אדמות עמוקות יותר (קולוביאליות ואלוביא-ליות) מצויות בקרקעות עמקי ההמסה וכן בעמק ברכה ובעין-ערוב. הקרקעות המעטות הראויות לעיבוד באיזור גוש-עציון מופיעות כאיים קטנים או רצועות צרות, כהגדרת המדריך החקלאי דוד מבצרי, שנסינונו בגוש-עציון החל עוד לפני שנת תש"ח: "אין אדמות

היהודי בגוש-עציון. האם למדו המתיישבים החדשים והמוסדות המיישבים לקח מנסיון העבר? לאור נסיונות ההיאחזות היהודית וההתיישבות בגוש-עציון לפני שנת 1948 ואחרי מלחמת ששת הימים, מנסים לתת רקע עבור תשובה לשאלה זו. הפסקת הפעילות היישובית בגוש-עציון וחידושה לאחר מספר שנים מאפשרת לנו פרספקטיבה בדיון. יתר על כן, בכפר עציון החדש נערכה בשנת 1971 בדיקה, לאחר מספר שנות פעילות מחודשת. בדיקה נוספת נערכה שנית בשנת 1975. בדעתנו לברר האם נשתנתה התפיסה לגבי הפעילות המשקית באיזור מאז שנת 1967, והאם סוכם הנסיון המחודש של מספר שנות התיישבות במקום.

מטרת מאמר זה, לברוק אם חלו שינויים בתפיסה המשקית בין תקופת ההתיישבות כאן לפני תש"ח ובין היישוב החדש שקם בשנת 1967, האם הוסקו המסקנות בדבר ענפי המשק שיש להתבסס עליהם ואם יש בכלל מקום ליישוב חקלאי או יישובים חקלאיים בגוש-עציון ההררי?

רקע פיסי (ראה מפה במאמרם של רוט ופלכסר המסלע ביהודה ושומרון וניצולו על-ידי האדם, בקובץ זה).

המגבלות העיקריות של גוש-עציון בתחום ההתיישבות החקלאית נובעות ממבנהו הפיסי: המסלע, המורפולוגיה והאקלים. בתיאור הרקע הפיסי להלן, לא

כמות הגשמים החודשית והשנתית בהר חברון, לפי נתוני השירות המטאורולוגי ולפי חישוביו של פרופ' אשבל, המתייחסים גם לחברון¹¹ היא נמוכה מזו שבגוש-עציון השוכן בחלק הצפוני של הר חברון. לפי אטלס ישראל, מגיעה כמות משקעים בגוש-עציון ל-600 מ"מ בממוצע¹², ולפי Roff & Raffety¹³ ל-550 מ"מ (הם מסתמכים על מדידות שנערכו בשנים 1960-1961 בלבד). בכפר עציון ובראש צורים החלו למדוד את כמות

ראויות לעיבוד בגוש, פרט למטליות קטנות של קרקע¹⁴.

מורפולוגיה

באיזור כפר עציון קרובים זה לזה קו פרשת-המים הארצית וציר הקמר כדי מחצית הקילומטר. איזור פר-שת המים נמצא בגובה של כ-1,000 מ' מעל פני-הים (במספר מקומות הגובה רב יותר) והמדרונות לעבר השפלה הם תלולים, גם בגלל "הכפיפה" הגיאולוגית.

טבלה 1

משקעים בגוש-עציון בשנים 1968-1975 (במ"מ)¹⁴

מס' סדר	המקום	1968-1967	1969-1968	1970-1969	1971-1970	1972-1971	1973-1972	1974-1973	1975-1974
	א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח	ט
1	כפר-עציון	750	750	412	570	685	אין נתונים	858	אין נתונים
2	ראש צורים	-	-	-	-	-	620	780	450

המשקעים עם עלייתם לקרקע. המדידות בשני ישובים אלה מפורטות בטבלה 1 להלן:

לפי נתוני הטבלה דלעיל ולפי ניתוח ההשתנות השנתית הממוצעת של כמות הגשם השנתית באטלס ישראל¹⁵, נראה כי חקלאות הבעל בגוש-עציון יכולה להתבסס על כמות אופטימאלית של משקעים. אולם המכשול לחקלאות, כאמור, מצוי בתחומי הקרקעות והמורפולוגיה.

ניתן לצפות באיזור זה לימי שלג אחדים מדי שנה, אולם הנתונים על טללים ולחות יחסית לוקים בחסר ואין חשיבותם מכרעת לצורך דיוננו¹⁶.

חשוב להדגיש את הרוחות העזות המנשבות באיזור ואת השפעתן על חיי האדם ועל תנאי מגוריו. אולם, גם בתחום זה אין נתונים מאחר שלא נערכו במקום מדידות. באופן כללי ידוע, שפרט לימי שרב, נושבת רוח מערבית באיזור ההרים ובחורף היא מהירה יותר. משטר הרוחות בהר הוא חלק ממשטר הרוחות הכללי בארץ והוא תלוי גם בטופוגרפיה המקומית, כגון ואדיות ועמקים, הנוטים לעצב את כיוון הרוח ולהגביר את מהירותה. הרוח בכפר עציון לא נמדדה, אך היא "חזקה" ומהווה גורם שהתחשבו בו בתכנון היישוב ובמיקום הבתים.

מים ומעינות

סלעי הדולומיט ואבן הגיר, מגיל הקנומן העליון, הם כאמור קשים ומפתחים תופעות קארסטיות. לכן, על-אף הכמות הסבירה של המשקעים באיזור, האיזור הוא צחיח ואין בו מעיינות, עקב חלחול המים בכמויות גדולות. בסלעים מגיל הקנומן התחתון מופיעים רבדי קירטון וחורר בין שכבות הדולומיט, המשמשים כאקוויקלוד למעינות שעונים, מעטים ודלים, העשויים לפרוץ החוצה. במערכת הניקוז המזרחית, בצפון הר חברון, נחשפו מספר מעיינות, וביניהם אלה של ואדי אל-ערוב, שתקופה מסוימת שימשו את כפר עציון, למרות

בגוש-עציון, השוכן סמוך לציר הקמר ולכפיפה, השיפועים הם תלולים מאוד. שיפועים תלולים מצויים גם בין חוסאן לתרקומיה. ליד נחלין לדוגמא, יש הפרש של 430 מ' בין ראש המדרון לבין רגלי המדרון¹⁷. ליד צוריף וג'יבע קיימים קטעים בכפיפה להם שיפוע של 70 מעלות¹⁸.

ניקוז

איזור גוש-עציון מתנקז לנחל האלה. (ראה מפת אגני הניקוז) הנחלים שבתחום הכפיפה, בחלק המערבי של הגוש, הם צרים ותלולים, אין בהם פיתולים והם חתורים לאחור עד לטווח של מספר קילומטרים משפת במת ההר פנימה.

תלילות השטח עקב הכפיפה והביתור הנגרם על-ידי הנחלים, הם הגורמים המשפיעים על הכמות הזעומה של קרקעות הראויות לעיבוד באיזור זה.

האקלים

קרמון ושמואלי¹⁹ הדנים באקלים הר חברון, מציינים כי הפרשי הגובה באיזור מתבטאים בהפרשי הטמפרטורות הממוצעות ואילו במצבים קיצוניים קיימים תנאים שונים. על-פי מדידות שנערכו במשך שנים אחדות מסתבר שהטמפרטורות שם נמוכות במעלה אחת לפחות מאלה של חברון. בערוב, הסמוכה לחברון, נמדדו בשנים 1960-1961 טמפרטורות השיא (מקסימום ומינימום) הבאות (לפי הדו"ח של Roff & Raffety):

- בחודשים יולי ואוגוסט נמדדו מקסימום של 27 מעלות, מינימום של 23 מעלות וממוצע של 16 מעלות.
 - בחודש פברואר נמדדו מקסימום של 10 מעלות, מינימום של 3 מעלות וממוצע של 7 מעלות.
- הטמפרטורה הקריטית היא זו המביאה לקרה, ולפי עדותו של מנהל משרד החקלאות בחברון, יש מספר לילות קרה בחלקו הצפוני של הר חברון²⁰.

הרכשת לך כבר חלקה

ב"יער עציון"?

- "יער עציון"** – תופש שטח של 5 אלפים דונם.
"יער עציון" – מוקף שלושה כבישים.
"יער עציון" – חזית: 2 קילומטר בערך ליד כביש ירושלים-חברון.
"יער עציון" – נמצא על הקילומטר ה-21 מירושלים.
"יער עציון" – נמצא בגבולות מעינות עין ערוב (עין ערוב הוא עין עיסם ההיסטורי, ומספיק מים לירושלגים).
"יער עציון" – תהיה עיר הקיץ העברית הראשונה בהרי יהודה.
"יער עציון" – יחולק ל-3-4 אלפים חלקות בערך.
"יער עציון" – כל חלקה תהיה מיוערת במאה (100) עצי מחט שונים.
"יער עציון" – יכיל מאות אלפי עצי-מחט, נוסף להעצים הנמצאים כבר במקום.
"יער עציון" – ימלא את דרישת הקיטנים הארצי-ישראליים ויהיה לאבן-שואבת לקיטנים מהארצות הסמוכות.
"יער עציון" – ייצור תיירות קיציית לארץ-ישראל כשם שקיימת תיירות חרפית.
"יער עציון" – יבנה ע"י מומחים ע"פי תכנית מעובדת, תשומת לב מיוחדת תנתן ליופי ונוחיות.
ב"יער עציון" – יבנו בחי מלון מודרניים ומסודות תרבות שונים.
"יער עציון" – ימצאו הקייטנים: תוכן מרגוע ונפש.
ב"יער עציון" – ישמש למקלט נועם בשביל בני העיר ובני המושבות שבעמק ובשפלה.
"יער עציון" – נמצא בגובה של אלף מטר מעל פני הים.
ב"יער עציון" – האויר צה, מרענן, יבש וקריר.
"יער עציון" – מאחד בקרבו: הסטוריה, יופי בריאות, פרנסה.

בדבר פרטים לפנות:

למשרדי חברת "אל ההר"

המשרד הראשי:

תל-אביב, רחוב לילינבלום 9, ת.ד. 1049, טלפון 1258
 סניף: ירושלים, בנין מלון נורדיה (מול ברקליס בנק)
 טלפון 549.

בנק "איסטרך לויד", רחוב אחר-העם 20, תל-אביב,
 טלפון 842.

ר. י. סומך, תל-אביב, רחוב אלנבי 132, בנין הדואר.

המקור: בוטנאני, 16 בינואר, 1935.

ריחוקם היחסי. במערכת הניקוז המערבית, עולה התלילות של עמקי הנחלים על התלילות של נטיית השכבות, לכן חותכים עמקי הנחלים מפלסים של מיתתהום בהם מופיעים מעיינות אחדים. כאמור, נחשפים במרבית גבי-ההר סלעים מתצורת "מוצא" ו"בית-מאיר", אך מעל תצורת "מוצא", המשמשת כאקוויקלוד למספר מעיינות בהרי ירושלים, לא נובעים מעיינות באיזור גוש-עציון¹. באיזור גוש-עציון נובעים מספר מעיינות דלים, שניים מהם ליד משואות-יצחק, הנובעים מעל שכבת החוור המצויה מעל תצורת "גבעת-יערים" ומתחת לתצורת "שורק".

בגוש-עציון מצויים שלושה מעיינות: עין-אברוזית – ליד עין-צורים, עין-סגימה ועין-חובילה – ליד משר-אות-יצחק. מעיינות אלה ספיקתם דלה מאוד בחורף והם חרבים כמעט לגמרי בקיץ. מתישבי משואות-יצחק ניסו לנצל את עין-חובילה ובשנה ממוצעת של משקעים היה המעיין מספק 4-3 מ"ק ביממה. המת-יישבים קיוו כי לאחר ניקויו והעמקתו של המעיין תגדל הספיקה. הם התקינו משאבה שהעלתה מים מעומק של כעשרה מטרים לבריכת בטון, אך הדבר לא הועיל הרבה. הנסיון לרתום את עין-סגימה, שספיקתו היתה קטנה עוד יותר (2.5-2 מ"ק ביממה), לא הצליח². משום כך מבוססת אספקת המים העיקרית ליישובי הגוש על הבאת מים ממרחקים.

היישובים באיזור לפני ההתיישבות היהודית

היישוב באיזור גוש-עציון הושפע ממערכת הגורמים הפיסיים שתוארו לעיל. שרידים עתיקים באיזור מעידים על פעילות האדם באיזור זה, אך אין סימנים של יישוב גדול באיזור זה בעבר הרחוק. סמוך לקו פרשת המים הארצית עברה דרך רומית. על-כך מלמדות אבני המיל שנתגלו בצדיה. בסביבה נתגלו שרידי מערות קבורה, פסיפסים ושרידי ישוב ביזאנטי, ליד ח'רבת זכריה ומחנה קיבוץ משואות-יצחק. מן הספרות ידוע לנו על קרבות שנערכו באיזור בימי המכבים, בהם הקרב המפורסם ליד ח'רבת זכריה, בלבו של גוש-עציון. ההתיישבות החדשה באיזור זה החלה בראשית המאה הנוכחית, עם הנחת היסודות למנזר הרוסי ליד דיר שער. בשנת 1902 הקימה הכנסייה הפרבוסלאבית מנזר, אשר שימש תחנה לעולי הרגל הרוסיים שעשו את דרכם מירושלים לחברון. ליד ה"מנזר הרוסי" נטעו הנזירים עצי אורן, עצי זית ועצי פרי אחרים.

בראשית המאה העשרים נרכשה גבעת דהר אל-קדיס (המקום בו שוכן כיום כפר עציון) על-ידי אחד מתושבי בית-אמר הסמוכה, שהקים עליה בית וחצב בריכה לאגירת מים. זמן קצר לאחר מכן מכר האישר את חלקתו ובשנת 1928 באו לכאן נזירים גרמנים מהמסדר הבנדקטיני כדי להקים במקום חווה חקלאית. הנזירים הוסיפו מבנה גדול, חצבו בורות אגירה נוספים וניסו את כוחם במטעים³.

מספרם של היישובים בהר חברון הוא קטן בהשוואה למספר היישובים שבהרי יהודה. עמירן מחלק את

היישוב היהודי ושיקולים ביטחוניים ומדיניים. עם זאת, השיקולים שעמדו ביסוד תהליך רכישת אדמות גוש-ציון בידי יהודים לא היו שיקולים ביטחוניים, או תפיסה מדינית. כפי שנראה, נרכשו כאן בתחילה קרקעות בידי יהודים כנראה בגלל הסיבה שניתן היה לקנות כאן קרקעות, אם בגלל דלותן של הקרקעות ואם בגלל המחיר הטוב ששילמו היהודים לכפריים. המוטיבציה להמשך תהליך הרכישה היתה הנטיה לא להפקיר אדמות יהודיות לידי זרים (היה זה כאשר אחדים מן הקונים היהודים רצו למכור את האדמות). מאוחר יותר כבר פעל העיקרון של "ריכוז אדמות יהודיות לצורך התיישבות" וכך החל לנוע מחזור ההתיישבות היהודית באיזור.

לא ניתן אמנם, להתעלם מן העובדה שירושלים היהודית זקוקה היתה מבחינה ביטחונית לגוש-עציון באגפה הדרומי, אך שיקול זה ואחרים באו לידי ביטוי בשלבים מאוחרים יותר. בהנחה שדרוש יישוב יהודי באיזור, אחת משאלות המפתח היא האם יישוב זה צריך להיות דווקא יישוב חקלאי?

היהודים בגוש-עציון עד להתיישבות הממוסדת
בשנת תרפ"ז (1927) החלה חברת "זכרון דוד", שנוסדה על-ידי יהודים חרדים בירושלים, לרכוש קרקעות באיזור גוש-עציון. קבוצה זו הקימה יסוד ליישוב בשם "מגדל עדר", ליד הכביש הראשי חברון-ירושלים, סמוך לתחנת המשטרה שהיתה במקום. עשר משפחות התיישבו במספר צריפים, והקימו גם בית-כנסת. מתיישבים אלה החזיקו מעמד במקום רק זמן קצר. במאורעות תרפ"ט (1929) הם נאלצו להימלט מחמת התנכלויות של פורעים ערביים. בתחילה מצאו המתישבים מקלט במנזר הרוסי ומשם עברו לכפר

היישובים בהר חברון לשלושה סוגים, על-פי מיקומם: הכפרים השוכנים במעלה ההר, הכפרים השוכנים לרגלי המדרון (כגון נחלין, צוריף ואל-גי'בעה) והכפרים השוכנים מעל המדרון, אשר רובם נשקפים אל השפלה. באלה האחרונים נכללים בית-אמר, בית-כחיל, דורא ויישובי גוש-עציון.

דיוננו יתרכז בקו היישובים השוכן על המדרון, בגבול המערבי. עמירן מונה מספר יתרונות לכפרים אלה וביניהם מיקומם ליד התגלות של שכבות הקנומן התיכון, בין שכבות הכפיפה ושכבות החוור שבו, ובהם מספר מעיינות. אך יתרון זה אינו מצוי, כאמור, בגוש-עציון. מסיבה זו ואחרות לא מונה עמירן ברשימתו כפרים השוכנים באיזור גוש-עציון. למעשה, לא היה קיים יישוב קבע של ממש בכל איזור גוש-עציון, פרט לבתים מספר ולח'רבת זכריה שם התגוררו יוצאי הכפר ארטאס.

הסיבות העיקריות לעובדת העדר קיומו של יישוב חקלאי של ממש בתחום הגוש, הן מיעוט המעיינות והמחסור בקרקעות ראויות לעיבוד. אדמות גוש-עציון משתרעות באיזור טרשי וקארסטי. בגלל ה"כפיפה" המצויה בתחמו והדגם של רשת הניקוז, אין שטחים רצופים הנוחים לעיבוד. גם שטחי העיבוד המצויים במשורה מכוסים שכבת קרקע רדודה. על-אף המשק-עים היורדים באיזור, אין בו מעיינות. כתוצאה מכך היה האיזור ריק יחסית מיישוב חקלאי רציני, עובדה שאיפשרה ליהודים להיכנס לחלל ריק יחסית, עם תחילת תהליך רכישת הקרקעות באיזור. הסיבות העיקריות להיצע קרקעות אלה היו לדעתנו בעיקר בגלל החסרונות הפיסיים של האיזור.

אמנם, גם במקומות אחרים בארץ נרכשו קרקעות שאינן ניתנות לניצול חקלאי, לאור שיקולים של פיזור

ת י ר ו ת ו ש ב !

הגקרת כבר ביער עציון (יער קיץ מיתדת בדי יתדה)? הראית את המקום הנהדר המיועד לנאות קיץ?

נובה המסוס כאלף (1000) מטר מעל פני הים. האוויר צח וסירך בכל חדשי הקיץ.

"יער עציון" נובל עם מעיינות, עין ערוב" המכורסמים (המסטיקים מים לירושלים).

שטח יער עציון מחולק ליותר מ-3000 (שלוש אלפים) חלקות

כל חלקה היא כדוגם אחר ומעלה ופיגרת כסאה (100) עצי מחס שונים.

300.000 עץ כבר מאכנים לנסיעה בעתה הבאה.

כאלף חלקים כבר נמכרו ותישוב ההררי המודרני הזה מוכסה בהחלט.

הנאים והשלושים נוחים

חברת אל הדר" (ספדה) של כבר עציון יער עציון) מסדרת סוילים ליער עציון בכל יום שלישי בשבת ובכל יום אחר בהתאם לרשימות המעניינים.

כדבר פרטים לסנות למשרד חברת אל הדר":

המשרד הראשי: תל-אביב, רח' ליינבלום 8. ת. ד. 1049, טלפון 1258.

ירושלים: בנין מלון נודיה (סניל ברטלים בנס) ת. ד. 1077, טלפון 549.

כפר-עציון: בסרפאה, טלפון, בית-לחם 40.

בנק איסטון לרדי. רח' אחיהעם 20, תל-אביב, טלפון 842.

הטיול השבועי ל"יער עציון" ו"כפר עציון"
הנערך ע"י חברת "אל החר" בכל יום ג' בשבוע

בדחה לרגלי חג המורים ליום חמישי 21 לח.ז.

המסילים מתלאביב יעזבו בשעה 8 בבקר את המסדר הראשי של החברה - רח' לילינבלום 9, ויפגשו עם המסילים סירוש'ים במסדר החברה - סלון, נורדיה (סול ברליס בנק) - ויצאו ביחד לכפר עציון ו"יער עציון".

חוזרים אחרי הצהרים.

על הסעונים להרשם במסדר החברה.

תל-אביב רח' לילינבלום 9, טלפון 1258.

ירושלים, בנין סלון נורדיה (סול ברליס בנק) טלפון 549.

בנק איסטרוווד, רח' אחר'העם 30, טלפון 842 (תלאביב).

ש. דיזנבוז, מסדר לנסיעות, רח' נחלת בנימין 57, תלאביב.

ת.ד. 322, טלפון 468.

המקור: דאר חיום, 18 במרץ, 1935.

כמופרכות, מעניין לבחון את התחשיב²⁷ של חברת "אל החר", המיועד להקמת יחידת משק. תחשיב זה מצביע על העובדה כי למרות הפרסומים על "עיר קיץ", "יער" וכדומה, הכוונה היתה להקים יישוב בעל בסיס חקלאי. יחד עם הולצמן נמצאו גם יהודים אחרים שרכשו קרקעות באיזור. יהודי אחד רכש שטח של 140 דונם ויהודי אחר מארה"ב רכש כשליש מאדמות הכפר נחלין (כ-3,300 דונם). גם יהודים אחרים רכשו קרקעות באיזור, אך במקרים רבים נערמו קשיים רבים בשלב העברת הבעלות על הקרקע. האדמה היתה אדמת "משאע"²⁸ בלתי מחולקת ולכן היא לא הועברה לידי בעליה החדשים. אבל, למרות הקשיים בהעברת הבעלות על הקרקע, נמשכה רכישת קרקעות בגוש-ע-ציון והחלה תחרות בין יהודים שונים שהביאה לעליית מחירי הקרקע ואף הפריעה לחברת "אל החר"²⁹. אולם, כל היוזמות האלה לא הניבו פרי ואף נסיונה של חברת "אל החר" לא האריך ימים. במאורעות 1936 פגעו מיד

The weekly excursion to "Yaar Etzion" and "Kfar Etzion" arranged by the "El Hahar" Corp., every Tuesday has been postponed, because of the Purim Celebrations, to this THURSDAY, MARCH 21.

The Tel Aviv Excursionists will leave the head office of the "El-Hahar" Corp. at 8 a.m. and will meet the Jerusalem Excursionists at the Corporation's office there, and will visit Yaar-Etzion and Kfar-Etzion together and return in the afternoon.

All interested are requested to enroll at the Corporation's Offices:
Tel Aviv, Lillienblum Street, Tel 1258 P.O.B. 1049.
Jerusalem: Hotel Nor-ia Building (opp. Barclays Bank), Tel. 549.
Eastern Lloyd Bank 20, Ahad Ha'am St. Tel. 812, Tel Aviv.
S. Disenhaus - Tourist Office, Nachlat Benjamin St. Tel Aviv.
P. O. Box 222, Tel. 468.

המקור: Palestine Post, 17 March, 1935.

הערבי בית-אמר ולכסוף פונו מהמקום על-ידי המשטרה הבריטית. כך נגזו הרעיון להקים כאן יישוב שיתבסס על מטעים ומשק חלב. היישוב הקטן נהרס כליל ונשדד²¹.

נסיון נוסף להשתקע במקום נעשה ביוזמתו של יהודי מרחובות, שמואל צבי הולצמן. הולצמן נשא עיניו אל האיזור במטרה להקים בו יישוב גדול שיהיה מבוסס על חקלאות, קייט ותיירות, אבל הוא לא בדק את האפשרויות החקלאיות הגלומות באיזור ורקם תוכניות רבות ללא כל ביסוס. הולצמן רכש בכספו כ-5,000 דונם והקים חברה בשם "אל החר" כדי לממש את תוכניותיו. הוא יצא במסע פרסום בעתונות והוציא דפדפת ובה פירט את תוכניתו הגדולה ליישוב המקום והפיכתו ל"מרכז יישובי". בד בבד עם מסע הפרסום השיג הולצמן את הסכמתם של מושל מחוז ירושלים ושל הכמורה בכנסייה הרוסית בירושלים בדבר חכירת המנזר הרוסי. בשנת 1935 הביא לכאן הולצמן קבוצת פועלים, שיכנם בחדרי המנזר ואלה החלו בעבודות של הכשרת קרקע. כן הוקמה משתלה לעצי פרי נשירים שיועדו למטעים, וליד הכביש הראשי נבנתה מרפאה בה שימש בנו של הולצמן כרופא. המרפאה נבנתה גם במטרה ליצור קשר עם תושבי הסביבה, על-ידי מתן שירות רפואי שיסייע בקיום מערכת יחסים תקינה עמהם²².

חברת "אל החר" הציעה בפרסומיה בעתונות "יחידות בכפר עציון בקרבת ירושלים"²³. מקור השם כפר עציון לקוח משמו של הולצמן שתורגם לעברית. יחידות המשק שהוצעו למכירה היו בחלקן נטועות ובחלקן לא נטועות, הקרקע טוייבה ושופרו התנאים כדי לאפשר התיישבות. כדי להגביר את התעניינות הציבור אורגנו טיולים מתלאביב וירושלים למשך יום אחד ל"מקום הנהדר המיועד לנאות קיץ"²⁴. במודעה שפורסמה בעיתון "דבר" ב-7 במרס 1935 נאמר כי "קרוב לאלף חלקות כבר נמכרו", ו"עובדות אלו מבטיחות ישוב גדול, איתן ומודרני". החברה הבטיחה לקונים תנאי תשלום נוחים וערבות בנקאית. דפדפת מיוחדת סיפרה על המלצות של מומחים שונים בזכות האיזור, ומנתה את יתרונות המקום ובהם מקורות מים, אקלים נוח ועוד. החברה התחייבה להשקיע 500 לא"י להשבת מקורות המים הקיימים ולהרחבתם ולהעמיד לרשות הקונים מומחים ללא תשלום נוסף²⁵.

במודעות בעתונות שהופנו גם לתיירים דובר גם על "יער עציון" ועל עיר קיץ מיוערת בהרי יהודה²⁶, אך הבסיס הכלכלי של המתיישבים היה צריך להיות מושתת על יחידות קרקע בנות 25 דונם: 3 דונם באיזור המגרשים שייקבע, 12 דונם אדמה מסוג א'; ו-10 דונם מסוג ב'. 12 הדונם מסוג א' אמורים היו להינטע עצי פרי שונים שתוצרתם תיועד לשוק המקומי, לייצוא ולתעשיית השימורים. כן דובר על ארגון המתיישבים, בחירת ועד, הקניית זכויות מיוחדות ועוד.

עלי-אף שהמפעל לא עלה יפה ורבות מההבטחות על תכונותיו הברוכות של האיזור נתגלו כמופרזות או

ולבאי-כוח הקק"ל, אשר העבירה מאוחר יותר את השליטה לאנשי הקק"ל. רק לאחר ההתגברות על מכשולים אלה אפשר היה להתחיל בהקמת יישוב באיזור.³⁴

גוש-עציון עד שנת תש"ח

"קבוצת אברהם" והעליה לכפר עציון

בשנת 1942 החלו מגעים עם "קבוצת אברהם" של "הפועל המזרחי" שהיתה מועמדת להתיישבות בגוש-עציון. המקום שנבחר להקמת היישוב היה סמוך למעיין ולידו אבני חורבות ה"מספיקות כדי להקים מחנה, חומה ובתים אחרים. "קבוצת אברהם" הוקמה בתרצ"ד בעיר לבוב ונשאה את שמו של אברהם יצחק הכהן קוק שהיה רבה הראשי של ארץ-ישראל. לאחר עלייתה ארצה חנתה הקבוצה במחנה ברחובות ומשם עברה לכפר פינס שם עסקו חבריה בחקלאות ובענפי עזר שונים.³⁵

ב-16 בספטמבר 1943 הוזמנו נציגי "הפועל המזרחי" ליוסף וייץ מן הקרן-הקיימת ונתבקשו לארגן פלוגה בת 18 איש שיעלו להתיישב במקום. העולים היו צריכים להיות בעלי מקצוע ולהתחזות כפועלים שכירים שבאו רק כדי לבדוק את הבית שעמד על תלו עוד משנות העשרים. העליה היתה חייבת להיעשות בסתר, ללא ידיעת השלטונות הבריטיים. בינתיים חלו עיכובים בעליה על הקרקע עקב הקשיים בהסדרי הבעלות על הקרקע, אך לבסוף בכ"ח ניסן תש"ג (1943) עלתה למקום פלוגה ראשונה ובה עשרה חברים ושלוש חברות, אליהם הצטרפו 12 חברים נוספים מהמחלקה הדתית של הפלמ"ח וכן שני שומרים ותיקים, בתוכם יגאל, ממייסדי "השומר", שמונה על-ידי המוסדות כאחראי ליחסים עם השכנים ולענייני הביטחון במקום.³⁶

ההצעה להתנחל באיזור ההררי של גוש-עציון לוותה בויכוחים רבים ובלבטים בקרב אנשי "קבוצת אברהם". על לבטים אלה כותב יוסף וייץ, והם משתקפים אף בויכוחים פנימיים. גורמים כגון אדמה מוזנחת, מדרגות הרוסות, סחף קשה שפגע בקרקע, חוסר עורקי מים, אדמה שאינה מתאימה לגידולים וקשיי תובלה הם חלק מהמגבלות שנמנו אז, אך לבסוף "הכריעה ההכרה החלוצית". בעת הדיונים הדגישו כמה מן החברים את הזכות שנפלה בחלקם להקים מחדש יישוב יהודי בהר חברון ולפרוץ בכך את ההסגר שהטיל "הספר הלבן" על ההתיישבות היהודית.³⁷ משנתקבלה ההכרעה לעלות להתיישבות, עלו, כאמור, בתחילה רק חברים מספר. בתש"ד הועברו גם החברות והילדים מכפר פינס לכפר עציון ובכך החלו להתגבש ביישוב מסגרות של קבע.

משאות-יוצחק, עין-צורים ורבדים

על-אף התנאים הקשים, המחסור בקרקעות ראויות לעיבוד והקשיים בהעברת הבעלות על הקרקע, נוספו באיזור יישובים חדשים. רעיונו של וייץ להקמת הרבה

פעם הערבים בפועלים היהודים. התנכלויות הערבים – יריות, ניתוק קו הטלפון ועקירת שתילים אילצו את הפועלים היהודים לעזוב את המקום. הכספים שהושקעו באיזור ירדו לטמיון ועסקני חברת "אל החר" הסתבכו בחובות. בעלי החובות החלו דורשים את פרעון חובותיהם, וחלק מהאדמות הוצאו בשל כך למכירה פומבית. עם תחילת מכירת הקרקעות, היתה סכנה שחלקן תישמטנה מידי היהודים ובשלב זה נועקה הקרן-הקיימת לישראל ונכנסה בעבי הקורה של בעיות גוש-עציון.

פעילות "הקרן-הקיימת לישראל"

כשקיבלה "הקרן-הקיימת לישראל" על עצמה לפדות את הקרקעות שהיו בבעלות יהודית בגוש-עציון ולרכוש קרקעות נוספות באיזור, לא הושם הדגש על רכישת אדמות המתאימות להתיישבות חקלאית. המגמה העיקרית היתה למנוע את נפילת הקרקע בידי זרים.

תמצית המאמצים האלה באה לידי ביטוי ביומנו של יוסף וייץ:

"3/4/40... ליקוט אדמות היהודים שכיום הן בבחינת הפקר: כפר עציון, כפר אוריה ועוד"³⁸.

"17/12/41 יצאתי עם מרג' ועוד יהודי מירושלים לסייר את אדמות כפר עציון. האדמה היהודית היא בידי נוכרים! האם לא מחובתנו לפדות אותה? ואולי נוכל להוסיף ולקנות מהערבים חלקות ונרכז אלפי דונמים. ראיתי כאן אפשרות להקמתן של שתי נקודות ישוב ועוד שתיים נקים על אדמת נחלין הקרובה ויוקם כאן מרכז עברי חקלאי הררי"³¹.

המאמצים של הקרן-הקיימת לרכיז הקרקעות נמשכו.³² המוסדות נזקקו לאישורו של הנציב העליון הבריטי בעת רכישת הקרקעות, וכן נעשו הסדרים עם אנשי נחלין, שם היה צורך לפתור בעיות של אריסים. המוסדות השתדלו גם לחרוש את האדמות ("חריש פוליטי") כדי להוכיח עליהן בעלות והחלו לעלות אף רעיונות היכן למקם את היישוב העתיד לקום כאן. בעקבות סיור במקום, באוקטובר 1940, בנחלתו של גרמני נוצרי שכללה 1,600 דונם, שני בתים, שני בורות לאגירת מי גשמים וחורשה, כותב יוסף וייץ: "מה טוב לרכוש נקודה זו... שביתה יכול לשמש נקודה לעליה שלנו פה"³³.

ברכישת הקרקעות עסקו פנחס מרגלית ואהרון סלומון. בחודש כסלו תש"ג (1943) יצאו השניים למקום עם שני אנשים נוספים לחוות בחריש בסביבת "העץ" המפורסם במרכז הגוש ואז הותקפו על-ידי ערבים. סלומון נהרג והאחרים נשדדו וניצלו רק לאחר ששולם עבורם כופר נפש. מרגלית שהיה חתנו של סלומון לא שקט ולא נח והמשיך לפעול להשגת מטרתו: חרישת קרקע ויישוב החווה הגרמנית. בעלי החווה היו נתינים גרמנים (הימים ימי מלחמת העולם השנייה) ובאיזור אסור היה להעביר קרקעות ליהודים. כדי לעקוף מכשולים אלה הוקמה חברת מניות משותפת לנוירים

בייעור. חלקה קטנה בת 30 דונם הוכשרה לגן-ירק. משק החי היה גדול במקצת משל רבדים ועין-צורים והוא כלל 14 פרות, 300 מטילות ו-5 פרדות. כן נבנה במקום בית-מרגוע שהופעל בשנת תש"ז ופותחה מחצבה בשותפות עם כפר-עציון. חמישה מהחברים קיבלו הכשרה מקצועית במכניקה עדינה. גם אנשי משואות-יצחק לא הספיקו לראות את פרי עמלם⁴¹.

מצבו של כפר עציון, הותיק בין היישובים בגוש, היה שונה במקצת. לכן נעמוד ביתר פירוט על התפתחות יישוב זה, ביחוד לאור העובדה כי לאחר מלחמת ששת הימים היה כפר עציון היישוב הראשון שהוקם מחדש בגוש-עציון ומאוחר יותר נוסף אליו רק יישוב חקלאי אחד, צעיר ממנו — ראש-צורים.

כפר עציון

אוכלוסיה, מגורים ומבני משק

אנשי "קבוצת אברהם" החלו, כאמור, את ראשית צעדיהם מחוץ לכפר עציון. כשהועברו הנשים והילדים למקום, בסיוון תש"ד, כשנה וחצי לאחר העליה לקרקע, עלה מיד מספר התושבים ל-120. בראשית תש"ח מנתה האוכלוסיה 220 נפש, כולל 57 ילדים. בשלב הראשון התגוררו התושבים במבנים ובמתקנים שכבר היו קיימים בשטח.

ראשוני כפר עציון שהתיישבו באיזור בשנת 1943 ניצלו את מבני המנזר הגרמני לצרכי מגורים. בשלושת הבניינים היו 24 חדרים ובהם כ-50 מקומות דיור וכן מקום לחדר-אוכל. בחלק מהחדרים נמצאו עדיין צלבים וכלי קודש נוצריים אחרים, ופרק זמן מסויים אף שכן עם המתישבים ערבי שגידל חזירים במקום ועזב את החווה לאחר שבועות אחדים. כשאושרה תוכנית היישוב החלו החברים בתנופת בניה של מבני מגורים ומבני משק.

במשך חמש שנות קיומו של כפר עציון נעשו במקום עבודות בניה לפיתוח המקום. לאחר בואם של אנשי כפר פינס" בשנת תש"ה הוחל בבניית בית-ילדים, ובאותה שנה אף נפתח במקום בית-מרגוע שכלל בית-מגורים וחדר-אוכל למבריאים⁴².

באלול תש"ז נחנך בכפר עציון "בית-עובדיה" שנועד לשמש בית-ועד לסופרים ותלמידי חכמים וכלל בית-תפילה, חדרי עיון וספרייה. כשנה לאחר מכן הוקם במקום בית-ספר בשביל שישה מבין הילדים שהגיעו לגיל בית-הספר, ולידו הוקמו חדרי מגורים לילדים וכן נחנך בית-תינוקות. בראשית תש"ה היו בכפר עציון המבנים הבאים: 3 בתי-האבן של החווה הגרמנית שיועדו לשיכון ולבתי-מלאכה; 14 בתי-אבן למגורים; 3 בניינים למקווה טהרה ומתקנים סניטאריים; "בית-עוב-דיה"; בניין חדר-האוכל של בית-המרגוע ובניין המיועד למטבח ולמחסנים. כן היו עוד 8 צריפים ששימשו למחסני המשק ולמפעלי מלאכה⁴³.

מעניין לציין כי אנשי "קבוצת אברהם" היו ערים עוד בשנת 1943 לקשיים הצפויים להם במקומם החדש לאור יוקר הבניה באיזור זה, שכן: "הקור בחורף, הגשמים

נקודות יישוב ומרכז עברי חקלאי בגוש-עציון הלך והתממש, למרות שריכוז האדמות כבסיס להתיישבות זו עדיין לא הסתיים. כבמקומות אחרים בארץ פעל גם כאן הכורח ל"תקוע יתר" גם בלי שהובטחו קודם לכן אמצעי הקיום. כך עלתה למקום באוקטובר 1945 קבוצה נוספת והוקמה משואות-יצחק באדמות חובילה. באוקטובר 1946 עלו למקום חברי "בני-עקיבא" וייסדו את עין-צורים. גם הקמת היישובים הנוספים היתה מלווה בלבטים. כך, למשל, כשהוצע לגרעין של "השומר-הצעיר" לעלות לאדמות נחלין שבגוש-עציון התגלו בקרב חבריו לבטים קשים, אך בפברואר 1947 הוקמה על-ידם הנקודה הרביעית — רבדים. תוכננה גם עלייתו של יישוב נוסף, והיא עמדה להתקיים ערב ההחלטה על החלוקה, אך העליה לקרקע נדחתה ולא בוצעה לבסוף.

דב קנוהל מציין כי אוכלוסיית גוש-עציון מנתה בפרוץ מלחמת השחרור 450 נפש, שנחלקו בין ארבעה יישובים. שטחו של גוש-עציון היה קרוב לעשרים אלף דונם שמחציתם היתה בבעלות יהודית³⁸. עם זאת, היה היקף השטחים שניתנו לעיבוד בפועל קטן בהרבה, כיוון שהיו עדיין קשיים רבים במימוש הזכויות על הקרקע. לפי אותו מקור עמדו לרשות כפר עציון בראשית תש"ח 1,600 דונם ומתוכם היו רק 400 דונם ראויים לעיבוד. למשואות-יצחק היתה מכסת קרקע של 1,700 דונם אך הקרקע לא נמסרה בשלמות לידי הקבוצה ומידי פעם ערערו התושבים הערביים על הבעלות של היהודים³⁹. 1000 דונם עמדו לרשות עין-צורים והובטחה להם תוספת קרקע של 700 דונם⁴⁰. לקיבוץ רבדים היתה מכסת קרקע קטנה יותר מאשר לשלושת היישובים השכנים. קשה לומר בדיוק איזה שטח עמד ללא עוררין לרשות היישובים, שניתן היה לעבדו מיד, ולמעשה נמשכו המשא ומתן והנסיונות להגיע להסדר לגבי חלק מהקרקעות עד לפרוץ מלחמת העצמאות בתש"ח.

בפועל עיבדו יישובי הגוש שטחים קטנים מאוד, בעיקר בגלל הזמן הקצר שחלף בין עליית היישובים לקרקע לבין מאורעות מלחמת העצמאות.

ברבדים, צעיר היישובים, עסקו כ-80 החברים והחברות בהכשרת קרקע והקימו לול בן 200 עופות ומשק העזר שלהם כלל גם שתי פרות ומספר בהמות עבודה. ברבדים הוקם גם מפעל לעיבוד פרוות שהיה בראשית דרכו.

בעין-צורים עסקו 55 חבריה וחברותיה בהכשרת קרקע ובייעור. גם כאן היה משק עזר קטן דומה לזה של רבדים: שתי פרות, מספר בהמות עבודה ולול. הוכשרו 150 דונם לתפוחים ו-150 דונם נוספים יועדו לכרמים, אך אפילו לא הספיקו לנטעם. משואות-יצחק היתה ותיקה במקצת מקודמותיה, גדולה יותר, ובראשית תש"ח מנתה אוכלוסייתה 111 בוגרים ו-12 ילדים. גם כאן עסקו בהכשרת קרקע והכשירו כ-100 דונם למטעים ובנו מדרגות כ-75 דונם. ניטעו 4,000 עצי פרי וביניהם שזיפים, אפרסקים, תפוחים וגפנים, כן עסקו גם

כי היה הכרח לעשות סידורים מיוחדים לניצולם החזור. לשם כך הועברו מי המקלחות אל הביוב ומשם לבור שממנו נשאבו המים לשם השקיית המטע. תוכניות נוספות לניקוי בורות מים עתיקים בסביבה, בניית בריכת אגירה גדולה וכדומה, לא הגיעו לכדי מימוש בגלל פרוץ מלחמת העצמאות⁴⁶.

בכפר עציון היו בראשית תש"ח שלוש בריכות גדולות ואחת קטנה, בהן ניתן היה לאגור כמות של 3,500-4,000 מ"ק בקירוב⁴⁷. כשהוטל המצור על גוש-עציון ניסו למלא את הבריכות באמצעות מיכליות שהביאו מים מירושלים, אך משהוחמר המצור החרף גם המחסור במים. ביומנו של אחד החברים בגוש-עציון נרשם בתאריך י"ט תש"ח: "רק כמה מאות מטרים מעוקבים של מים נשארו בבריכות כפר עציון. עיני כל הקבוצות בגוש נשואות לכמות המים שנאגרה. הגשם לא הוסיף לעת עתה מים לבריכות. מלאי המים הולך ופוחת ומספר המגוייסים גדול ואיך נוכל לעמוד בלי מים והדרך לירושלים חסומה?"⁴⁸. היה זה ביטוי קולע לבעיית המחסור במים בכל חריפותה, כיוון שכפר עציון והיישובים השכנים היו תלויים או במקורות המים של ירושלים.

קרקע חקלאית וענפים חקלאיים

מכסות הקרקע שעמדו בפועל לרשות יישובי גוש-עציון היו, כאמור, קטנות. לכפר עציון היו 1,600 דונם ומתוכם רק 400 דונם הראויים לעיבוד. בראשית שנות הארבעים, עם העליה על הקרקע, עובד המטע הקיים באורח נסיוני. לאחר זמן קצר הסתבר כי פרט לחלקת זיתים אחת ולקבוצת עצים ליד המחנה, עיבוד המטע אינו כדאי מבחינה כלכלית. בחורף תש"ד ניסו לגדל תבואות בגוש-עציון, אך עובדי הפלחה נוכחו לרעת שאין האיזור מתאים לגידול תבואות חורף. גם נסיון שנעשה לגדל ירקות לא עלה יפה. בכל זאת, נעשו נסיונות אחדים לגידול עצי פרי: ניטעו 55 דונם עצי פרי, מתוכם 23 דונם גפנים, ו-12 דונם זיתים. כן נעשה נסיון לגדל פרחי פירטרום לתעשיית קוטלי המזיקים ולכל אלה נוסף מפעלה של הקק"ל שהחליטה לנטוע יער על-שם הרב מאיר ברלין ובו כ-20,000 עצים. בראשית תש"ה עבר לרשות כפר עציון שטח קרקע ב"אוכף המזרחי" שנועד למטע, ובחורף תש"ה ניטעו בשטח זה 60 דונם עצי פרי וגפנים וכ-3,000 עצים ביער. בשנה השלישית הכשירו עוד 100 דונם על-ידי סיקול וניטעו 25 דונם נוספים של עצי פרי וגפנים, ובתש"ז נוספו עוד 43 דונם וכמה אלפים של עצי יער.

הקשיים בביסוס החקלאות באיזור היו רבים וההצלחה לא האירה פנים למתיישבים. בעלון הקבוצה נכתב אז: "בחלוף ארבע שנים לבואם של החלוצים לגוש, הפך מדבר הסלעים לחורש צעיר... רק הזית והחרוב לא נקלטו ולא התפתחו כיאות אך היערגים לא אמרו נואש. הם ניסו וחפשו דרכים לאקלומם... שתלו חלקות נסיון שזכו בטיפול מיוחד"⁴⁹.

בראשית תש"ח, לפני המערכה שהביאה לנפילתו

המרובים והסערות העזות מחייבים לבנות בתי-אבן יקרים בעלי קירות כפולים לבידוד⁴⁴. קשיים דומים עמדו בפני מתיישבי כפר עציון שחזרו להתיישב במקום אחרי מלחמת ששת-הימים.

אספקת המים

המחסור במים היה מוקד הקשיים שליוו את כל נסיונות ההתיישבות בגוש-עציון. מקור המים העיקרי שנועד לשמש את המתיישבים על-פי התכנון היתה בריכה ששירתה את קו המים מבריכות עין-ערוב לירושלים. חברת "אל החר" מייסודו של הולצמן, בפרטה את מעלות המקום בדפדפת המיוחדת, קבעה כי: "בתוך האדמה נמצאים שלושה מעיינות ובארות מים אחדות. גם הבריכה שממנה מעבירה הממשלה מים לירושלים (מהמעין הגדול עין-ערוב) נמצאת בשטח זה. יש לקוות כי אחרי שתשיג ירושלים את מימיה מהירקון (העבודה להעברת מי הירקון לירושלים כבר החלה אז) תוכל המושבה להשתמש בבריכה זו לצרכיה"⁴⁵.

למעשה לא הגיעו אנשי "אל החר" לניצול המים של הבריכה כשהופעל קו ירקון-ירושלים. עד להפעלתו של קו ירקון-ירושלים הם הובילו מים במיכליות. בשיטה זו נהגו עוד שנים אחדות לאחר עליית כפר עציון החדש על הקרקע.

ראשוני כפר עציון השתמשו לצרכיהם בבריכה שנחפרה בעבר על-ידי הגרמנים, היא "בריכת המנזר הגרמני". בריכה זאת, בעלת קיבול של כ-400-500 מ"ק לא הספיקה לצרכי המתיישבים, לכן נחצבו בגבעת היישוב בורות נוספים ונבנתה רשת ניקוז לשם הפניית מי הגשמים לבריכות החדשות ול"בריכת המנזר הגרמני". בריכה אחת התמלאה מניקוז חלקו המערבי של היישוב ושתי בריכות התמלאו מן הניקוז המזרחי. לשם שאיבת המים מהבריכות הוקם "בית משאבות" בו הותקן גם הגנרטור שסיפק חשמל ליישוב. עם זאת, נזקקו אנשי כפר עציון למים גם ממקורות אחרים; מיכליות הביאו מים מירושלים, כן היה לכפר עציון זכיון לקבלת מים מעין-ערוב. מים אלה הובלו על-ידי ערבי מבית-אמר שהסיעם על-גבי פרידה מן המעיין בעין-ערוב ועד לבריכות אשר בכפר עציון.

הנסיונות שנעשו לרתום את המעיינות המעטים בסביבה ולנצלם, לא פתרו את בעיית המחסור במים. במשואות-יצחק, שכנתה של כפר עציון, הפיקו מעט מים מהמעיינות. את המים שהצליחו להפיק הובילו בחודשים הראשונים על-גבי חמורים, ובימים שהיתה יציקת בטון במשואות-יצחק גויסו גם פרידות שהובילו מים במוחלת. מאוחר יותר, בחורף הראשון, התקינו בית-משאבה, ובקיץ תש"ה אף החלו בבניית בריכת בטון לשם אגירת העודפים. אבל שנת תש"ז היתה שנת בצורת, מי המעיין התמעטו ולכן הובאו המים באמצעות ערבים מעין-ערוב. המחיר היקר של שתי לא"י למ"ק אילץ את אנשי משואות-יצחק להוביל מים במיכליות מירושלים. המחסור במים היה כה חריף עד

הקשר הסדיר לירושלים. ציר התחבורה הישיר לירושלים עבר דרך בית-לחם הערבית, והיה למעשה קו הקשר היחיד עם איזור יהודי כלשהו. התחבורה הציבורית הסדירה הופעלה עליידי אגודת רק עם חנוכת בית-המרגוע. כמו כן, ניתן היה להגיע לגוש-עציון באוטובוס ערבי שהיה יוצא מירושלים לחברון (קו 23). לרדת ליד המסעף ומשם למשיך ברובל לכפר עציון, או ליישובי הגוש האחרים.

ציר התחבורה היחיד, שעבר בשטח ערבי, היה בעוכרי גוש-עציון עם פרוץ מלחמת העצמאות. אולם עד למלחמה, היה הכביש חברון-ירושלים הקשר היחיד בין גוש עציון לבין היישוב היהודי. בכביש זה קשורים היו כפר עציון ושאר יישובי הגוש לירושלים לצרכי מנהלה ושירותים.⁵¹

מלחמת העצמאות

כפר עציון "הותיק" ושלוש היישובים הסביבה ה"צעירים" נקלעו זמן קצר לאחר עלייתם על הקרקע למלחמת העצמאות. כשפרצו פעולות האיבה, נסגרו עצמם ארבעת יישובי הגוש כשהם מנותקים מן העיר של היישוב היהודי. הם היו דלים בציוד צבאי ומספר תושביהם מועט יחסית, מול הערבים המקיפים אותם בתחילה התארגנו שיירות ועשו את דרכן אל גוש-עציון לשם פריצת המצור. ב-11.12.47 הותקפה שיירה סגורה מירושלים לעבר הגוש ועשרה מנוסעים נהרגו. ב-3.1.48 פונו מן הגוש לירושלים הילדים, חלק מהאמהות וחולים. ב-13.1.48 הותקפה שוב שיירה ולמחרת הותקפה גוש-עציון עליידי המון ערבי שנהדף לאחר קרב קשה. במחצית ינואר 1948 עשתה את דרכה לגוש מחלקת פלמ"ח וחייש כדי לתגברו, אך נתקלה בערבים ולאחר קרב קשה נהרגו ל"ה אנשיה. ב-27.3.48 פרצה לגוש שיירה שהביאה 120 טונות של אספקה, ציוד ותחמושת, אך בדרכה חזרה נתקלה במחסומים. רבים נהרגו. יקר נפל בידי הערבים והושמד. היתה זו שיירת דניאל" המפורסמת. ב-4.5.48 הותקף שוב גוש-עציון אך הפעם הסתייעו התוקפים ביחידות הלגיון הערבי הירדני ותותחיו. הקרב המכריע החל ב-12.5.48. בסוף תותחים ומשוריינים הצליחו הערבים לכבוש את המשלטים החיצוניים של הגוש ואת המוצבים סביב יישובי הגוש והקשר בין היישובים נותק. ביד א"י ב-13.5.48 פרצו משורייני האויב את השער של כפר עציון ותוך מספר שעות נרצחו מגיניו ורק ארבעה הצליחו למלט את נפשם. לאחר הטבח, הורו המוסדות לשאר יישובי הגוש להיכנע ללגיון הערבי, ואנשי היישובים שנכנעו הועברו למחנה שבויים בעבר-הירדן. לאחר ביום שישי, ה' אייר תש"ח, 15.5.48, בשעה 11:00 נתקבל בירושלים מברק אחרון ממשואות-ציון: "הנשים והגברים מועברים לחברון, הפצועים לביית לחם. מסרו דרישת שלום לפלוגת משואות, הלילה 11:00 נהיה כאן. בזה נסתיימה פרשת גוש-עציון".⁵² תושבי גוש-עציון ניסו לפתח ענפי חקלאות חסרי אחרים, כגון קייט ומלאכה, עליאף הקשים החדים

של גוש-עציון, השתרע שטח המטע על 181 דונם והיו בו עצי פרי רבים: כרם גפנים 69 דונם; תפוחים 37 דונם; שזיפים 46 דונם; אפרסקים 22 דונם; מישמש 3 דונם; שקדים 3 דונם; ודובדבנים דונם אחד. לזאת יש להוסיף את מטע הזיתים הישן בן 42 דונם, כלומר בסך-הכל 223 דונם מעובדים מתוך 1,600 הדונם שעמדו לרשות היישוב. נוסף לכך היו כ-10,000 עצי חורש הנטועים על שטח של כ-200 דונם.⁵³

המתיישבים נוכחו לדעת כי אין במקום מספיק מקורות ואמצעים כדי שיוכלו להתקיים מן החקלאות. עיקר עבודתם של המתיישבים היתה בהכשרת הקרקע, (בשביל הקרן-הקיימת), עבודה חריגונית ומפרכת. לכן היה צורך לפתח ענפים אחרים.

מקורות פרנסה נוספים

משק בעלי-חיים — ענף בעלי-החיים היה מצומצם בהיקפו, הן בכפר עציון והן ביישובי הגוש האחרים. בכפר עציון היו 22 פרות, 200 עופות ומספר בהמות עבודה.⁵⁴

בית-המרגוע — באביב תש"ה הוקם בכפר עציון בית-מרגוע שפעל במשך שלוש עונות עד לפרוץ המלחמה ואיכסן כ-3,000 מבריאים. בית-המרגוע נועד להיות מקור פרנסה חשוב. לעתים, בבוא המבריאים, פינו החברים את חדריהם ועברו לגור באוהלים. ב"ב באלול נחנך גם בית "נווה עובדיה" המפואר. בית זה נועד, כאמור, לשמש סופרים ותלמידים והוקמו בו ספריה, אולם קריאה וחדרי עיון.

מחצבה — במגמה למצוא מקורות פרנסה נוספים החלו אנשי כפר עציון לפתח מחצבה, בשיתוף עם משו-אות-יצחק. המחצבה תוכננה לספק אבני שיש לעיר ירושלים ולמקומות אחרים. בגלל המחסור בבעלי מקצוע לא התפתח מפעל המחצבה כראוי ולא עמד בתקוות שתלו בו. לאנשי כפר עציון נכונה גם אכזבה מן האבן אותה חצבו. הם ציפו לשיש משובח וחצבו אבן גיר פשוטה.

מפעל למכניקה עדינה — מפעל זה, שהוקם בשיתוף עם משואות-יצחק, היה ענף נוסף שנועד לסייע בביסוס כפר עציון. המחלקה לפיסיקה באוניברסיטה העברית הסכימה להכשיר בבתי-המלאכה שלה קבוצת עובדים מכפר עציון כדי שיתמחו בייצור מכשירים עדינים. שבעה חברים קיבלו הכשרה, ובמקביל הוזמנו מכונות בשביל המפעל העתיד לקום בגוש. מלחמת השחרור קטעה ביצוע תוכניות אלה.⁵⁵

תחבורה ושירותים

"מגדל עדר" וכן מבני חברת "אל ההר" אשר קדמו לכפר עציון היו ממוקמים סמוך לכביש הראשי לירושלים — חברון. כפר עציון שהוקם על גבעת דהר אל-קדיס היה מרוחק קילומטרים אחדים מהכביש. עם עלייתם של מתיישבי כפר עציון על הקרקע הם רכשו משאית, אשר שימשה אותם, בין היתר, לקיום

המניע העיקרי שעמד לנגד עיניהם של המתיישבים, בני כפר עציון, היה השאיפה לחדש את יישוב אבותיהם. כל השנים הארוכות בהם היה גוש-עציון תחת שלטון ירדני, שמרו בני כפר עציון על קשר ביניהם. הם רקמו תוכניות להקים יחדיו יישוב וחלמו אפילו על חזרה לכפרם הקודם. לאחר מלחמת ששת-הימים נפגשו בני כפר עציון באזכרה לחללי צה"ל במלחמה ואז עלה מחדש הרעיון לחזור להתנחל במקום בו נפלו אבותיהם. נבחרה ועדה עליה הוטל להתקשר עם המוסדות ולבדוק את התנאים לחידוש היישוב. לראשונה נערך סיור בכפר עציון בו השתתפו כל בני הכפר ואלמנות החברים. מאוחר יותר, בכנס שנערך בשפיר, נמסרה לחברים הודעה מראש הממשלה דאז, לוי אשכול ז"ל, על מתן אישורו לעליה מחדשת למקום. ב"כ"ב באלול תשכ"ז (1967) עלו שוב תושבי הגוש על הקרקע⁵⁵.

אוכלוסיה

בשלב ראשון עלו על הקרקע חמישה בנים מבני כפר עציון ובת אחת ועמם מספר אנשים נוספים ובסך הכל עשרה מתיישבים. בחנוכה תשכ"ז היתה ההכרזה על הקמת הגוף המייסד, ובשלב זה נוספו עוד ארבעה חברים מעין-צורים. במרוצת הזמן הצטרפו לגרעין

טבלה 2

גידול האוכלוסיה בכפר עציון¹

מס' סדר	הרכב האוכלוסיה					
	אלול תשכ"ז	תשכ"ח	תשל"א	תשל"ד	סוף תשל"ה	תוכניות לתשל"ח
	א	ב	ג	ד	ה	ז
1	מבוגרים (חברים, חברות ומועמדים)	6	28	60	106	185
2	אחרים	4	45	36 (גרעין)	65	75 (השלמה)
3	ילדים	—	3	16	75	155
4	סה"כ	10	76	111	246	514

המייסד חברים נוספים ובשנת 1975 כבר מנה היישוב כ-200 נפש.

בנייני מגורים ומשק

המאפיין את כפר עציון, הותיק והחדש גם יחד, הוא שהמגורים בהם בשלב הראשון התבססו על ניצול מבנים שכבר היו במקום. מבין בתוי הישנים של כפר עציון עמד על תילו, בשנת 1967, רק בית אחד, וכן היו במקום בתים שנבנו על-ידי הצבא הירדני. חלק מהמבנים הירדניים נוקה ושופץ על-ידי חברי כפר עציון והותאם למגורים ולמטרות אחדות. באחד הצירפים שוכן בית-הכנסת ובאחרים מומקו מוסדות ציבור, כגון מכבסה, מזכירות ועוד. את מועדון הקצינים הירדני הסבו לחדר-אוכל וגם המבנים המשקיים שוכנו בחלק מהמבנים הצבאיים הירדניים לשעבר.

שהיו ידועים להם, אך לא ראו ברכה בעמלם. כפר עציון "הותיק" ויתר יישובי הגוש שכנו במקום זמן קצר מכדי שיוכלו להשיג הישגים של ממש, ואת פעילותם המתוכננת להמשך פיתוח היישובים קטעה המלחמה.

לאחר נפילת יישובי הגוש במלחמת-השחרור, לא ניתן ליהודים להגיע לאיזור במשך 19 שנה, עד לחידושה של ההתיישבות היהודית בגוש-עציון בשנת 1967.

גוש-עציון לאחר מלחמת ששת-הימים כפר עציון

איזור גוש-עציון שוחרר על-ידי צה"ל במלחמת ששת הימים, בעת התקדמותו לעבר חברון. בבוא כוח-תינו למקום, הם מצאו כי פני השטח שוננו במשך קרוב לעשרים שנות נוכחות הירדנים במקום. המנזר הרוסי נמצא הרוס וליד הכביש הראשי ניצבה תחנת משטרה קטנה שנבנתה על-ידי הירדנים. על גבעה השוכנת בין המנזר הרוסי לבין דיר אל-קדיס בנו הירדנים מחנה צבאי. מצפון למחנה, מעבר לכביש הגישה לכפר עציון, נבנו בתים בהם שוכנו משפחות הקצינים הירדנים אשר שירתו במחנה זה. עין-צורים ורברים נהרסו כליל ואילו על מקומה של משואות-יצחק הוקם מחנה הפליטים חובילה (שנים אחדות לאחר שחרור הגוש, נהרסו בתיו

המטים ליפול של מחנה חובילה). במקומו של כפר עציון הוקם מחנה צבאי נוסף וכל מבני היישוב נהרסו, פרט לבניין אחד. הירדנים הקימו כאן מבנים חדשים והם השתמשו לשם אגירת מים בחלק ממתקני תעלות הניקוז של כפר עציון. בימים הראשונים לאחר מלחמת ששת הימים, שכנה, באורח זמני, יחידת צה"ל, במבני הצבא הירדני שבכפר עציון. במשך תקופת שלטון ירדן בגוש עובדו הארמות בחלקן על-ידי פליטים ועל-ידי משפחות ערביות שהתגוררו בגוש, אולם היתה זו חקלאות של גידולים דלים: מעט גפנים וחלקות קטנות של ירקות.

ההתיישבות החדשה בגוש-עציון לא תוכננה לפר-טיה. לא נערך סקר מוקדם של הקרקע ולא עובדו תוכניות מפורטות להקמת היישוב. זמן קצר לאחר תום מלחמת ששת-הימים חודש היישוב היהודי בכפר עציון.

המים לכפר עציון. כך, נשאר לעתים היישוב ללא מים, בגלל היותו בקצהו של הקו. כן היו בעיות הקשורות במועדי הזרמת המים מחברון. האספקה לא היתה רצופה וכדי לחסוך "זמן רחיפה", עד שיתמלא הצינור מחדש, ניסו להשאיר את הצינור מלא, אך אמצעי זה לא הועיל, כיוון שערכי הסביבה מצאו דרך לרוקן את הצינור. מחיר המים היה גבוה מאוד. המחיר ששולם לעיריית חברון בתשל"א ל"מ"ק מים היה 80 אגורות. אולם, כיוון שהיו תקלות באספקת המים מחברון, הפעילו גם מיכליות בעת הצורך. כך למשל, בקיץ, בשנה השלישית לשהותם במקום, נזקקו מתיישבי כפר עציון לקבלן שהביא מים במיכלית מירושלים והזרימם ישר לבריכה. מחיר המים בירושלים באותה עת היה 53 אגורות למ"ק ואילו לכפר עציון עלו המים 7.8 ל"י למ"ק, בשל הוצאות ההובלה.

כפר עציון ובאמצעותו גם אלון שבות וראש צורים היו אמנם מחוברים לצינור של חברון, אולם בגלל התקלות שארעו בקו זה קיבלו אנשי כפר עציון מיכלית מיוחדת למקרי חירום. מיכלית זו עסקה בהובלת מים במרחב גוש-עציון.

כדי לפתור את בעיית המים התגבשה תוכנית לקשר את יישובי גוש-עציון לצינור המוליך מים מחבל עדולם. אבל, לאחר שנתגלו מים בקידוחים שליד הרודיון הוחלט לחבר את יישובי הגוש לקידוחים אלה. טרם מימוש תוכנית זאת, הודיעו החברונים, (ביוני 1971) כי אספקת המים לגוש תיפסק בגלל קלקול במשאבות. משום כך, ביולי 1971, שוב היה צריך להביא מים אל יישובי הגוש במיכליות מירושלים ומרוגלית, ולצורך זה הוחלפה המיכלית הישנה בגדולה יותר.

משהושלמה הנחתו של קו הצינור לקידוחי הרודיון שוב נזקקו לבריכה הישנה ששימשה בעבר בקו עין ערב—ירושלים ועליה התבסס עוד הולצמן בשעתו. הבריכה נוקתה וקורתה ועתידה היתה לקלוט את מי הקידוחים מהרודיון⁵⁹.

אספקת המים מהרודיון החלה בתחילת שנת 1972 ומחיר המים הגיע אז ל-90 אגורות למ"ק, יותר מאשר שילמו יישובי הגוש לעיריית חברון (אולם היישובים קיבלו החזר כספים מקרן ההשוואה של "מקורות").

בסוף שנת 1972 הושלמה התוכנית לחיבור גוש-עציון לקידוחים שבאיזור עדולם. הקידוח הראשי בעדולם נמצא ליד מושב אביעזר וצינור בקוטר של עשרה אינץ' מזרים מים משם אל יישובי גוש-עציון. על "הגבעה הצהובה" שבגוש-עציון הולכת ונשלמת בנייתה של בריכת אגירה בנפח של 2,000 מ"ק שתשמש מאגר מים ראשי לגוש כולו. מכסת המים שהיתה בעבר 30,000 מ"ק לשנה הועלתה ל-50,000 מ"ק לשנה לכפר עציון בלבד. הובלת המים במיכליות פסקה מאז החל לפעול הקו מהרודיון ונראה שיישובי הגוש עתידים לקבל אספקת מים סדירה. מחירי המים נקבעים לפי תחשיב של "מקורות", בהתאם לחלוקת הצריכה⁶⁰ לצרכי חקלאות (25 אגורות למ"ק) ולשימוש ביתי ותעשייתי (50 אגורות למ"ק).

במשך הזמן הוקמו שני מבנים טרומיים והחלו גם בהנחת יסודות למבנים משקיים נוספים. בתחילה הוכשרו חלק מהמבנים לשמש כאכסניית נוער, אך משגבר הלחץ של החברים למקומות מגורים, שוכנו בהם חלק מהמשפחות. בתשל"א היתה במקום תנופת בניין רבה והושלמו מספר בתי מגורים, בהם כ-40 יחידות משפחתיות ו-12 יחידות לבני נוער.

בתכנון בתי המגורים הובא בחשבון נסיונם של אנשי כפר עציון הותיק, בכל הקשור בקשיי מזג האוויר בחורף, הרטיבות והרוחות. משום כך הוקמו הבתים ב"צל הרוח", מעבר לגבעה. נבנה גם דגם של בית מגורים שקומתו הראשונה היא כמרתף. בתוכנית הבית ציין האדריכל במפורש: "חשוב! על הקבלן לדאוג שקירות הבניין בכיוון דרום ו/או לכיוון מערב ייבנו מקירות כפולים!". הקיר הכפול נועד להגן על הבניין שגלש אל מעבר לגבעה, מפני רטיבות משום שהוא נבנה בחלקו, כהגנה מהאקלים, בתוך האדמה⁶¹. בתשל"ו נבנו בתים נוספים למגורים ולצרכי ציבור. רק מעטים מתושבי כפר עציון עדיין גרים במבני הלגיון לשעבר, ובצירפים לא גר כבר איש. עתה מסתיימת בנייתם של מבני מגורים נוספים ואילו מבני הציבור, כגון חדר-אוכל, מכבסה, מחסני בגדים, פעוטונים ועוד משוכנים כבר במבנים יעודיים⁶².

אספקת המים

המחנה של הצבא הירדני, שנבנה על גבעת דהר אל-קדיס, לאחר נפילת הגוש, קיבל את מימיו ממקורות אחדים וביניהם רשת הניקוז המערבית של כפר עציון. כשהגיעו למקום המתיישבים החדשים של כפר עציון, הם מצאו שתי בריכות מלאות. האחת בת 1,000 מ"ק וכן את ה"בריכה הגרמנית" ובה 400-500 מ"ק (היא שימשה בריכת שחיה לחיילים הירדנים).

המתיישבים החדשים השתמשו ברשת הניקוז המערבית אותה ניקו מחדש, רק לזמן קצר. רשת הניקוז המערבית אינה פועלת יותר כיום והבריכה מתמלאת ממקור אחר. גם הבריכה בת הקיבול של 1,000 מ"ק נוקתה על-ידי המתיישבים. אבל סידורים אלה לא פתרו את בעיית המים, משום כך הפכה עיריית חברון לספק הראשי של מים לכפר עציון החדש.

מקורות המים של העיר חברון הם בורות, מספר מעיינות המצויים בסביבתה הקרובה ומימיו של המעיין הגדול עין אל-פואר, המצוי מדרום לעיר. מן המעיין הזה יוצא צינור המספק מים למספר כפרים באיזור ומגיע עד למסעף לכפר עציון, ליד הכביש הראשי ירושלים—חברון. מכאן מוביל צינור מים של שישה אינץ' עד למחנה צה"ל (מחנה הלגיון לשעבר) הממוקם בין המנזר הרוסי לכפר עציון. מהמחנה יוצא צינור דק יותר (ארבע אינץ'), אשר סיפק בעבר מים לכפר עציון ומאוחר יותר ליישובים החדשים אלון שבות וראש צורים שהוקמו בגוש. לאספקת המים ממקורות המים של חברון היו מספר מגרעות: לפי ההסדר התמלאה קודם הבריכה במחנה הצבאי ורק לאחר מכן הוזרמו

אחד. ככול שהובא במיוחד מהחולה ומשבדיה וכן טוף מהגולן הורבדו על-גבי משטח סלעי שעליו הוקמה החממה. גידלו גם ציפורן ננסית המיועדת בעיקר לייצוא וכן חיפשו סוג נוסף הראוי לטיפוח.

בבדיקה שנעשתה בשנת 1975 הסתבר כי מרבית הנסיונות החקלאיים לא עלו יפה. פרט לבוטנה, חוסלו כל גידולי השרה הנסיוניים בחלקות הקטנות ואף ענף החממות חוסל לאחר שהסתבר כי אינו כדאי מבחינה כלכלית. עד לסקר מחודש של קרקעות הראויות לעיבוד, לא עוסקים יותר בכפר עציון בגידולי שדה בהר⁶¹.

הפלחה בשפלה

לכפר עציון שלפני שנת 1948 לא היו שטחי פלחה בהר. היו אמנם נסיונות לגדל תבואות בחלקות קטנות, אך הם נכשלו. שטחים הראויים לגידול תבואות במקומות אחרים, לא הועמדו לרשות המתיישבים דאז. בכפר עציון המחודש הועמדו לרשות היישובים קרקעות בשפלה, כדי לגדל בהם גידולי שדה בצורה רווחית. בענף זה שותף לכפר עציון היישוב ראש-צורים שהוקם באתר של עין-צורים בשנת תש"ל. שני היישובים גם יחד קיבלו בתחילה 3,000 דונם אדמות בשפלה ובמישור החוף, ליד קדמה, בית-גוברין נחושה ונועם⁶². עובדי הפלחה מגוש-עציון היו עושים דרך ארוכה לשדותיהם: מכפר עציון לחברון ומשם דרך תרקומיה לשדות. בשנת 1971 עמדו לרשותם כבר 14,500 דונם ובשנה זו הם כבר נסעו בתוואי הכביש החדש שנפרץ מגוש-עציון לחבל עדולם. בשנת 1975 עיבדו שני המשקים במשותף, בחלקים שווים, כ-17,500 דונם. תוכנית העיבוד משתנה מעט משנה לשנה וכוללת שטחי שלחין ובעל. הגידולים האופייניים הם: סורגום, סלק סוכר, כותנה וחיטה. כיום, מצוי ליד קדמה מרכז המשרת את עובדי הפלחה מיישובי גוש-עציון ובו מצויים מוסך, תחנת טרקטורים ושירותים אחרים⁶³.

משק בעלי-החיים

בכפר עציון שלפני תש"ח היה משק בעלי-החיים מצומצם מאוד. בכפר עציון המחודש נעשו מלכתחילה צעדים לפיתוח משק בעלי-החיים — כבשים ותרנגולי הודו לפיטום. בתחילה שוכן הדיר במבנים נטושים של הצבא הירדני. בשנת 1971 מנה העדר 250 ראש והיו אף תוכניות להגדילו. הכבשים יועדו לבשר ובתחילה רעו הכבשים במשך היום וקיבלו גם תוספת מזון. מאוחר יותר עברו לגידול הכבשים בתוך הדיר עצמו על-ידי האבסה ותוספת הורמונים. אולם, העדר גרם להפסדים ובמחצית שנת 1971 הוחלט לחסל ענף זה⁶⁴.

ענף תרנגולי הודו לפיטום כובש עתה מעמד נכבד בכל משקי ההר משום תנאי מזג האוויר המתאימים לענף זה. גם בכפר עציון פותח ענף זה ובשנת 1971 היו בכפר עציון 12,000 עופות מהם הפיקו 250 טון בשר בשנה. ארבעה עובדים קבועים הועסקו בענף זה למשך כל השנה⁶⁵. ענף תרנגולי הודו לפיטום התפתח יפה

בעיית הקרקעות בגוש-עציון ופיתוח ענפי כלכלה ושירותים

כשהגיעו המתיישבים החדשים לאיזור, ולאחר מלחמת ששת-הימים, היו הקרקעות שהשתייכו ליהודים מסומנות אמנם במפות, אך במקרים רבים היה זה "סימון על המפה בלבד". רישום הקרקעות אינו מדויק עד היום ומידי פעם עדיין מוסיפים מידע נוסף על הבעלות והזכויות על הקרקע.

על חלק מהאדמות שהיו שייכות ליישובי הגוש בעבר ישבו ערבים וביניהם פליטים. כך, למשל, במקומה של משואות-יצחק הוקם, כאמור, מחנה הפליטים חובילה. תושבי חובילה פונו אמנם ממקומם, אך בכך לא נפתרה בעיית הקרקעות. חלק מן האדמות הן עדיין אדמת משאע ויש קשיים בחלוקת קרקעות אלה בין הבעלים הערבים והבעלים היהודים. סוג זה של בעיות בתחום הקרקעי מחזיר אותנו אל המציאות שמלפני תש"ח. מרבית הפליטים שהתנחלו על קרקעות יהודיות גם מחוץ לחובילה, עזבו לאחר מלחמת ששת-הימים את האיזור, פרט לבודדים הטוענים לחזקה. מספר משפחות יושבות בשטח שבין כפר עציון למחנה הצבאי ועוסקות בעיקר בגידול כרמים, מעט עגבניות ודלועים. ליד "העץ" המפורסם ישבה משפחה ערבית ומשפחות נוספות התגוררו בחירבת זכריה. מצויות באיזור 16 משפחות ערביות שיש להן תביעות שונות, מתוכן 11 משפחות המתגוררות במקום, אבל מתפרנסות מעבודה שכירה. המשפחות הללו אינן רוצות למכור את האדמות שבבעלותן בגלל תקוותן לתחליף משתלם יותר, או עקב חששן מפני לאומנים ערבים, ואילו גורלן של אדמות אחרות לא הוכרע בשל שיקוליים מדיניים. כתוצאה מכך, עמדה בשנת 1971 לרשות המתיישבים החדשים מכסת קרקע של 310 דונם בלבד לפי הפירוט שלהלן: ליד חובילה כ-100 דונם, ליד "אוכף המוחיתאר" כ-50 דונם ומטליות קרקע פזורות, כשהחלקה הגדולה ביותר היא בואדי שחית—100 דונם.

בשטח מצומצם זה קשה היה לתכנן תוכניות מרחיקות לכת. מתוך 310 דונם יועדו בשנת 1971 200 דונם למספוא ו-110 דונם למטעים. פה ושם מנסים המתיישבים לעבד גם חלקות קטנות ופזורות. כך, למשל, במרס 1971 עובדה חלקה נסיונית של מספוא בת 80 דונם ליד חובילה וכן חלקות קטנות ומטליות קרקע ב"אוכף המוחיתאר" ליד המנור הרוסי.

נוסף לנסיונות לפתח את ענפי הפלחה והמטעים נעשו באיזור עוד מספר נסיונות בשטחים מצומצמים. בשנת 1970 ניטעו חמישה דונם של בוטנה (פיסטציה), אך היבול הראשון צפוי רק אחרי שמונה שנים. נעשה נסיון לגדל דובוזיה — צמח המשמש לייצור תרופות למחלות לב (השימוש הוא בעלי הצמח). גידלו את הדובוזיה על שטח של מחצית הדונם והיבול היה כ-45 ק"ג. מחירו של צמח זה, שיובא מחו"ל, היה 2,000 ל"י לטון, בשנת 1971. כן נעשה נסיון לגדל פרחים בחממות. בשנת 1971 השתרעו החממות על-פני שטח של דונם

עתה בפניהם. המצב השתפר עוד יותר, כשהסתיימה בשנת 1971, סלילת הכביש מגוש-עציון לחבל עדולם, דרך הכפר צוריף.

גם התחבורה הציבורית מפותחת יותר כיום מאשר בתקופה שלפני תש"ח. שירות אוטובוסים סדיר מקשר את גוש-עציון לירושלים. אמנם גוש-עציון קשור מבחינה אדמינסטרטיבית לירושלים (כולל דואר וטלפונים), אולם הזיקה לשפלה ולתל-אביב גוברת עתה בשל המרחק הקצר יחסית בכביש החדש.

חשמל — הספקת חשמל לכפר עציון נעשתה בתחילה באמצעות גנראטור שהיה במקום. לראשונה חובר המפעל לקו חשמל, שהונח ממבוא ביתר לגוש-עציון, המהווה שלוחה של הרשת הארצית. כיום מחוברים כל יישובי גוש-עציון לקו זה והגנרטורים משמשים רק לשעת חירום⁶⁵.

השוואה בין ענפי המשק השונים

הבעיות המשקיות שבהן מתלבטים חברי כפר עציון הן מרובות: כאמור, לא היה תכנון משקי מראש בכפר עציון, ועם העלייה על הקרקע החלו בנסיונות ותהייה אחרי מקורות פרנסה שונים. השוואת ענפי המשק השונים בשנים 1971-1975 והתחזית לשנת 1978, מובאים בטבלה 3 להלן:

טבלה 3

השוואת ענפי המשק השונים בכפר-עציון⁶⁶

מס' סדר	הענף	תשל"א		תשל"ה		תחזית לתשל"ח	
		מספר ימו	% עבודה	מספר ימו	% עבודה	מספר ימו	% עבודה
א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	ח
1	גידולי שדה	1,200	9.5	4,430	20	3,070	9
2	הודיים	1,200	9.5	3,700	16	47,650	23
3	חעשיה (מתכת)	3,500	28.0	7,800	35	10,400	31
4	ענפי משק אחרים	5,129	41.0	6,560	29	12,220	37
5	חממה	610	4.8	—	—	—	—
6	דיר	900	7.2	—	—	—	—
7	סה"כ	12,539	100	22,490	100	33,340	100

לא כולל שלחין. עלי-אף שנרשמה הכנסה מהשלחין, צוין בר"ח המשק לשנת תשל"א כי לא ברור אם יושקעו עלי-ידי כפר עציון ימי עבודה, וכמה ימים יושקעו. יש לזכור שענף הפלחה הוא ענף משותף עם ראשי-צורים.

• כולל: נגריה, קיוסק, בית-ספר שדה, אכסניה, מלאכה ועוד.

•• כולל הודיים לרבייה, סעיף שאינו כלול בתשל"א.

בסיור עיתונאים בגוש-עציון שנערך בחודש אפריל 1975, הוצגה תוכנית לפיתוח משקי. בדפדפת שחולקה בסיור נאמר: "תוכנית הפיתוח המשקי של כפר עציון היא תוצאה של המיקום הגיאוגרפי המיוחד של המשק, הממוקם במרחק גדול מהקרקעות החקלאיות שלו⁶⁷. המגמות המסתמנות בפיתוח המתוכנן לעתיד מתבססות, כנראה, על מסקנות המתמצות במשפטים ספורים בעמוד הראשון של אותו פרסום: "לקיבוצים

ולארבע הסככות הראשונות נוספו סככות חדשות נוספות. בתשל"ה הוכפל גם ייצור הבשר והגיע ל-500 טון בקירוב⁶⁸.

בשנת 1973 החלו לפתח בכפר עציון גם את ענף תרנגולי ההודו לרבייה. סככות מיוחדות הוקמו לצורך זה והענף מייצר כיום כחצי מיליון ביצי רבייה של הודיים. כדי להעלות את ההכנסות מענף זה, הוקמה מדגרה משותפת לשלושה ישובים (רברדים, יבנה וכפר עציון). המדגרה המצויה בחוות "מגל" ליד חצור, משווקת אפרוחים לכל חלקי הארץ⁶⁹.

מקורות פרנסה אחרים

בכפר עציון החדש לא הוקם שוב בית-מרגוע או מפעל כ"נווה עובדיה", אך הושם דגש, כבעבר, גם על ענפים אחרים שאינם חקלאיים.

בית-ספר שדה — ביוזמתו של יהושע כהן, איש שדה-בוקר, ששאף להקים מפעל הנצחה לגוש-עציון של תש"ח, קם והיה בית-ספר שדה במקום. בית-ספר שדה זה דומה לשאר בתי-הספר בארץ, אולם קיימת כאן הדגשה של שני נושאים: המימד ההיסטורי של האיזור (הליכה "בעקבות המקרא" עם ספר תנ"ך פתוח בשטח) ומורשת גוש-עציון. בית-הספר החל לפעול עם צוות של שני מדריכים עוד לפני שגובשו תוכניות של ממש. בתחילה שופצו מבנים משל הצבא הירדני ושם שוכנו מטיילים. לאחר זמן לא רב, בלחץ המחסור במקומות דיור שהיה במשק, נתפסו מקומות אלה על-ידי משפחות מבין חברי כפר עציון. כיום פועלים בבית-הספר עשרה מדריכים ולרשותו עומדים מבנים היכולים לקלוט 90 מטיילים (המבנים הם דמויי "איגלו"). בשנת 1976 עתיד להחנך מבנה חדש שיכיל 100 מיטות נוספות.

מפעל המתכת — עד לשנת 1971 הושקעו כמיליון לירות בפיתוחו של מפעל מתכת בכפר עציון. בתחילה עבדו במפעל 15 פועלים. כיום, עובדים בו כ-30 פועלים. בכפר עציון קיימים עוד מספר ענפי עזר קטנים וביניהם הנריה (תעשיית נרות דקורטיביים) שהוקמה בעזרת "משכית". כאשר חיפשו מקורות תעסוקה בשביל הבנות, במגמה להעסיקן בעבודה יצרנית. התעסוקה במפעל זה מותנית בעיקר בהזמנות המתקבלות במקום. ענף עזר נוסף הוא הקיוסק הנותן שירותים למטיילים⁶⁸.

תחבורה ושירותים

כשעלו חברי כפר עציון מחדש למקום, היה הכביש ירושלים — חברון ציר התחבורה העיקרי שלהם. אבל, בהשוואה לחברי כפר עציון שלפני תש"ח, היו להם אפשרויות נוספות: ניתן היה לנוע דרך חברון לנגב ולבאר-שבע, לאיזור של יישוב יהודי גדול שלא היה קיים בשנת 1948. כן ניתן היה לנסוע מחברון, דרך תרקומיה, לחבל לכיש וכך אמנם עשו בתחילה עובדי הפלחה שירדו לאדמותיהם בשפלה. גם הציר מבית-לחם לבית-ג'אלא ומשם למבוא ביתר ולשפלה נפתח

בגוש-עציון. המחסור בקרקע העיקר כמוכרן גם על המת-יישבים הנוספים והגביל אותם בפיתוח ענפי החקלאות. למעשה, קיים רק עוד יישוב חקלאי אחד באזור — ראש-צורים, וגם הוא נשען בעיקר על "החקלאות הרחוקה", המתבססת על שותפות עם כפר עציון בעיבוד קרקעות בשפלה ובמישור החוף.

ראש-צורים

הגרעין המייסד של יישוב זה נמנה על יוצאי הסתדרות הצופים הדתיים, אולם כיום נשאר במשק רק בודדים מהם. בשנה הראשונה ישבו אנשי ראש-צורים בכפר עציון ועבדו שם ובמשך הזמן נוספו אליהם גרעיני התיישבות נוספים. באוקטובר 1969 עלו המתיישבים להתיישב באתר של עין-צורים שנעזבה בתש"ח. בתחילה התגוררו התושבים במבנים טרומיים המשמשים כיום כבית-כנסת, מחסן בגדים ועוד. כיום הם מתגוררים בבניינים, בדירות משפחה, ולא קיים עוד אצלם מחסור בדיוור.⁷⁸

בשנת 1969 היו בראש-צורים 32 חברים ומועמדים, וב-1974 — 120 חברים ומועמדים ו-15 ילדים. על-פי התחזית לשנת 1978, ימנה המשק 190 מבוגרים ו-80 ילדים ובסך הכל 270 נפש.⁷⁹ אנשי עין-צורים לא עברו את כל ההתלבטויות של שכניהם בכפר עציון למציאת מקורות תעסוקה. בשנתיים הראשונות עבדו מרביתם בעבודה שכירה ובמפעל שהוקם במשק. עם הקמת ההודיה במשק חוסלה כמעט לגמרי העבודה השכירה בחוץ. נוסף לכך, כאמור, הם שותפים שווה בשווה בשטחי הפלחה עם כפר עציון.

ההודיה של ראש-צורים הגיעה ב-1975 כמעט לממדי ההודיה של כפר עציון. בראש-צורים מייצרים כ-500 טון בשר בשנה. ברפת של ראש-צורים יש 120 חולבות. זו "רפת הר", כלומר מבנה סגור המותאם לאקלים, אשר מיועד ל-200 פרות חולבות. בינתיים מייצרים בראש-צורים כ-7,000 ליטר חלב בשבוע, המשווק לתנובה. במשק קיים גם מפעל המייצר פנסי רכב, המעסיק כ-25 חברים וחברות. יש תוכנית להקים בניין נוסף במפעל ב-1976 ולהרחיב את הייצור לאזורי רכב נוספים.⁸⁰ גם כאן, כמו בכפר עציון, יש תוכנית להעמיק את הייצור בהר ולספק יותר מקומות עבודה במקום, על חשבון התעסוקה בשטחי הפלחה המרוח-קים.

טבלה 4

השוואת ענפי המשק השונים בראש-צורים

מס' סדר	הענף	תשל"ה		תחזית לתשל"ח	
		מס' ימו	% ימו	מס' ימו	% ימו
	א	ב	א	ד	ה
1	גידולי שדה	4,430	32	3,070	9
2	בעלי-חיים	2,500	18	8,950	27
3	מפעל פנסים	3,900	28	13,000	40
4	ענפי משק אחרים	3,120	22	7,800	24
5	סה"כ	13,950	100	32,820	100

בגוש אין כמעט כל קרקע חקלאית ליד הבית, היות ושכבת הקרקע שמעל הסלע היא שטחית כמעט בכל מקום.⁷² כאמור, לא קיימות מספיק קרקעות הראויות לעיבוד בגוש-עציון, והקרקעות המעובדות כיום מצויות רחוק מן הבית, לכן יש להקדיש יותר תשומת לב למקורות תעסוקה ולענפים יצרניים בקרבת הבית, כלומר בהר. התחזית לשנת 1978 מצביעה על אפשרות כזו. השוואת המצב בתשל"א ובתשל"ו לבין התחזית ל-1978 (ראה טבלה 3) מלמדת כי אחוז ימי העבודה בגידולי השדה יירד בעתיד ותחול עלייה בענף ההודיים ובענפי משק אחרים. הקטע עוסק בהכנסה באותו פרסום קובע: "בתשל"ה מצויים במשק כ-90 מקומות עבודה בייצור (פרט לשירותים) וההכנסה מתחלקת בין החקלאות (כשישים אחוזים) לבין ענפים לא חקלאיים (כארבעים אחוזים). לקראת העתיד מתוכננים במשק כ-130 מקומות עבודה בייצור וההכנסה מחקלאות תרד ל-43 אחוזים ואילו ההכנסה מענפים לא חקלאיים תעלה ל-57 אחוזים".⁷³ לפי המתוכנן תחול עליה קלה בענף בעלי-החיים, אולם בגידולי השדה תחול ירידה תלולה. כלומר, יושם דגש יתר על מקורות פרנסה וייצור בהר עצמו ולא בשטחי הפלחה המרוחקים. נתונים אלה על הקטנת משקלם של גידולי השדה (לפי תכנון המוסדות המיישבים), הובאו בפני מרכז המשק של כפר עציון והוא התקשה להאמין לכך והגיב "לא נראה לי שכך יהיה הדבר".⁷⁴ הוא הגן בלהט על ענף הפלחה, גם בגלל היותו מקור הכנסה חשוב וגם כענף הדרוש מבחינה חברתית, דהיינו ענף המאפשר לספק מקומות עבודה בשדה לחברים. טיעון נוסף שלו היה: "בלי הפלחה אין אנו כמעט יישוב חקלאי".⁷⁵ נימה דומה נשמעה גם מפיו של מרכז המשק בראש-צורים. כשנשאל מדוע יעסקו בפלחה בשטחים מרוחקים מהבית? העלה מספר טיעונים: ראשית, כשחסרים מקורות קיום "לוקחים מה שנותנים". שנית, אם יבוטל ענף הפלחה תתעורר בעיה חברתית אצל חברים שאינם מוכנים לעבוד "כרובוטים" בתעשייה וחזונום הוא עבודת האדמה. לדעתו, משק מעורב פותר גם בעיה חברתית.⁷⁶ גם דוד מבצרי, המדריך החקלאי בכפר עציון, העלה טיעונים דומים: לדעתו, החקלאות בכפר עציון מהווה גורם חברתי. נוח יותר לשלב בתעשייה עובדים מיומנים ואילו במשק צעיר קל לקלוט יותר עובדים בפלחה. המדריך ציין כי אנשי כפר עציון וראש-צורים יכולים לשבת זמנית בקדמה, שם קיים המרכז המשרת את הפלחה. לשם גיבושו של יישוב חקלאי, יש לתת את הדעת גם לגורם החברתי ולצד האידיאולוגי-חלוצי ולכן חשוב, לדעתו, להקצות ליישובי גוש-עציון קרקעות ולו גם בריחוק מקום מן הבית. "יישובים חקלאיים יהיו גורם מלכד לגוש יישובי סביבם" טען, ובכך הצדיק את קיומו של ענף הפלחה ביישובי גוש-עציון.⁷⁷

יישובי גוש-עציון כיום

נוסף לכפר עציון, הוקמו יישובים נוספים

הרודיון ומהשפלה.

כאשר החלו יישובי הגוש לעבד קרקעות בשפלה ובמישור החוף, התפתח מימד נוסף במערכת הקשרים של הגוש ונפתח גם ציר קשר הכרחי למערב — לשפלה ולמישור החוף. עם גמר סלילת הכביש המקשר בין גוש-עציון לבין השפלה חלו שינויים בדגם התחבורה של כפר עציון. משך הנסיעה מגוש-עציון לתל-אביב קוצר בהרבה, כמעט כמו נסיעה מירושלים לתל-אביב. כתוצאה מכך התהדק הקשר המוסדי עם תל-אביב, כמובן על חשבונה של ירושלים. במערב התפתחו גם ענפים משקיים של כפר עציון התופסים מקום נכבד בכלכלתו ובכלכלת ראש-צורים (הפלחה והמדרגה). אספקת המים לגוש-עציון נעשית עתה באמצעות צינור המוליך את המים מחבל עדולם. מפעל המתכת בכפר עציון מעסיק כיום מספר פועלים מחבל עדולם. אספקת החשמל לגוש-עציון באה מהרשת הארצית ולא מגנראטורים או מן הרשת הירושלמית. גוש-עציון אינו עוד בבחינת אי הקשור למרכז אחד ומערכת קשריו כיום היא מסועפת בהשוואה לעבר.

לא חלו שינויים מהותיים בהתאמתו של גוש-עציון להתיישבות חקלאית, כיוון שהנתונים הפיסיים הם הדומיננטיים. הנסיון הראשון להקמת יישוב באיזור על-ידי חברת "אל החר", מייסודו של הולצמן, נעשה במקום שם ניתן היה לקנות אדמות. גם הנסיונות שקדמו להתיישבות "קבוצת אברהם" נעשו מתוך תמימות, בשל הקלות היחסית ברכישת אדמות בחבל ארץ זה. אין ספק שנכונות הערבים למכור אדמות וקלות הרכישה נבעו מהעדר תנאי יסוד לחקלאות באיזור.

לאחר שנכשלו הנסיונות הראשוניים להתיישב באיזור זה, החלה גאולת האדמות היהודיות על-ידי הקרן-הקיימת כדי שלא תחזורנה לידי זרים. פעולה זאת המריצה את העוסקים בכך לגאול אדמות נוספות ולרכוש ומשרוכו אדמות אלה חייבה התפיסה המדינית את הצורך להקים בהן יישובים חקלאיים. הקמת יישובים עבריים בארץ-ישראל היתה מעין מיתוס ובאותם ימים לא טרחו לבדוק כראוי את התאמת סוג היישוב לתנאי האיזור ולא ניסו לחקור האם קיימת אלטרנטיבה לחקלאות. אנשי "קבוצת אברהם" היו מודעים למחסור בקרקע חקלאית ולקשיים הכרוכים בהתיישבות באיזור זה, יותר מקודמיהם. עם זאת, ראו אחדים מאנשי קבוצה זאת במעשה ההתיישבות זכות שנפלה בחלקם להקים מחדש יישוב יהודי בהר חברון ולפרוץ בכך את ההסגר שגזר "הספר הלבן" על ההתיישבות היהודית. לבטים דומים היו גם מנת חלקם של חברי היישובים האחרים שקמו בגוש וגם אצלם גברה ההכרה החלוצית על הפיקפוקים שנבעו ממגבלות האיזור. אולם, גם חברי "קבוצת אברהם" שהקימו את כפר עציון וגם שכניהם לא הצליחו בנסיונותיהם החקלאיים ומאמציהם לפתח מקורות תעסוקה אחרים נקטעו על-ידי מלחמת העצמאות. בני כפר עציון חזרו לגוש-עציון לאחר מלחמת

עיקר ההכנסה של ראש-צורים, בדומה למצב בכפר עציון באה מן החקלאות (כ־70 אחוזים) ושאר הענפים תורמים כ־30 אחוזים. במשק קיימים כ־56 מקומות עבודה בייצור וההכנסה מן החקלאות תרד לכדי 42 אחוזים ואילו ההכנסה מענפים לא חקלאיים תעלה לכדי 58 אחוזים⁸¹.

אלון שבות

יישוב זה שהוקם בראשית תש"ל, נועד להיות מרכז יישובי ליישובי גוש-עציון. אלון שבות יספק ליישובי גוש-עציון שירותי חינוך, תרבות ורפואה ויהיו בו מוסדות חינוך כמו הישיבה "הר עציון" ומפעל "יד שפירא". על-פי המתוכנן יקלטו באלון שבות 200 משפחות. ב־1975 ישבו כבר במקום 104 משפחות ובהן 45 ילדים. עד כה הוקמו ביישוב כ־40 בתים חד-קומתיים ו־8 בתים בני שמונה דירות המאוכלסים כולם והבניה נמשכת. כמחצית מן האוכלוסיה עובדת באלון שבות והיתר עובדים בעבודה שכירה מחוץ ליישוב, בעיקר בירושלים.

עציון ג' — אלעזר

יישוב זה נועד להיות כפר תעשיה מתוכנן. הוא עתיד להיבנות כמושב שיתופי ואילו תגענה משפחות צעירות של גרעין שהתגבש בארה"ב ובקנדה. היישוב מתוכנן לקלוט 100 משפחות ובשלב ראשון יקומו בו מפעלים אחדים: מפעל להדפסות באמצעות מחשב, משרד לתכנות ומפעל לצעצועים⁸². ראשוני המתיישבים של אלעזר נכנסו לבתייהם בסוף שנת 1975.

סיכום

ההשוואה בין ההתיישבות היהודית בגוש-עציון לפני תש"ח לבין זו שאחרי מלחמת ששת-הימים, מלמדת כי בתחומים אחדים חלו שינויים כמעט קיצוניים, ואילו בתחומים אחרים לא נשתנה דבר. האם הלך שנלמד ילקח בחשבון בעת התכנון לעתיד ובפעילות המעשית השוטפת?

זיקתם של יישובי גוש-עציון לירושלים וקשריהם לבירה היו דומיננטיים לפני תש"ח וגם אחרי שנת 1967. בתש"ח קישר הכביש חברון — ירושלים את יישובי הגוש לירושלים והיה זה למעשה ציר התנועה היחיד שקישר את גוש-עציון עם היישוב היהודי והמוסדות לקבלת אספקה. אספקת המים הדלה, באה גם היא מכיוון ציר הכביש הראשי. גוש-עציון היא בבחינת אי הקשור לירושלים בחוט טבור שהוא הכביש ירושלים — חברון.

בראשית צעדיו של היישוב החדש בגוש-עציון, בשנת 1967, היתה תלותו של היישוב בכביש הראשי — דומה. אמנם, ניתן היה לנוע בביטחון גם בדרכים נוספות לחלקי הארץ השונים, אולם עיקר הקשר של יישובי הגוש היה לירושלים, בכביש הראשי. גם אספקת המים באה בתחילה מחברון, בציר הכביש הראשי, ורק מאוחר יותר נמתח צינור אל הגוש מקידוחים שליד

4. תיאור פני השטח נעשה לפי המיפוי של רוף ורפטי ולפי סיוור בשטח וערכון עם הגיאולוג יעקב קולטון מתה"ל שעבד באיזור.
5. אטלס ישראל, 7/2, אפריל 1957.
6. לרברי המדריך החקלאי דוד מבצרי (בראיון ב-5.4.75) ולפי סקר הקרקעות של הסוכנות היהודית. בשיחה עם מרכז המשק של כפר עציון באוקטובר 1975 טען הלה שהמפה אינה טובה ואינה מבוססת על עבודה יסודית ובימים אלה עורכים סקר חדש.
7. דוד עמירן, "גבולו המערבי של הר חברון", שם, עמ' 190.
8. דב ניר, גיאומורפולוגיה של ארץ ישראל, ירושלים, אקרמון, 1970, עמ' 176.
9. י. קרמון ו-א. שמואלי, חברון דמותה של עיר הררית, תל-אביב, תשל"ל, עמ' 24.
10. שם, עמ' 26.
11. שם, עמ' 27, ולא נכנסתי לניתוח מפורט של הנתונים. בפרק זה יש ניתוח המתייחס, כאמור, בעיקר לחברון ולסביבתה ובשל העדר נתונים על גוש-עציון הניתוח אינו מושלם.
12. אטלס ישראל, 2/5, ספטמבר 1957.
13. רוף ורפטי, שם, (הערה 1).
14. לפי נתונים שקיבלתי בכפר עציון, כדלקמן: עד 70/69 ראיון בכפר עציון, בי-70/71 ראיון עם יוחנן בן יעקב. מ-70/71 נתונים שסופקו על-ידי מרכז המשק, נפתלי שיינפלד, באוקטובר 1975. לפי עדותו אין מדייקים בכפר עציון במדידה כי אין אדם קבוע למלאכה זו. הוא הביא נתונים מראש-צורים שם לרבריו המדידה מדויקת יותר, אך ככלל, אין התמונה משתנית בהרבה.
15. כצנלסון, גשמי ארץ-ישראל כגורם יסוד במשק המים של הארץ, מפעל השכפול, 1968/9.
16. ראה: י. קרמון ו-א. שמואלי, "שם", עמ' 28 בפרק הרן באקלים חברון.
17. גם רוף ורפטי מציינים בעבודתם כי תצורת Bait Kahil (המקבילה ל"תצורת שורק") היא אקווקלוד שמעליו כמות מים מוגבלת.
18. יצחק אשר, "מים מפכים בגוש עציון", (רשימה בארכיב כפר עציון).
19. דב קנוהל (עורך), גוש עציון במלחמתו, ירושלים, מחלקת הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית, תשי"ז, עמ' 14.
20. י. עמירן, "גבולו המערבי של הר חברון", שם.
21. גוש-עציון במלחמתו, שם. ראה גם יעקב אב"ח (עורך), עלי עציון, אגודת בני גוש עציון, ועוד.
22. גוש-עציון במלחמתו, שם, וארכיון הולצמן בארכיב של כפר עציון.
23. לדוגמא, מודעה בעיתון "דבר" מיום 12.1.1934.
24. "דאר היום" 18.3.35; "פלטטין פוסט" מ-17.3.34 ועוד.
25. מתוך דפדפת שהוצאה על-ידי הולצמן, "אל ההר", בארכיב כפר עציון.
26. על יער נכתב בבוסתנאי ב-16.1.35: "הרכשת חלקה ביער עציון?". בבוסתנאי מ-26.1.35 דווח על מכירת "חלקות ועירות מדונם אחד ומעלה. כל דונם מיוער ב-100 עצים ביער עציון בעיר נוף מיוערת". בדאר היום מ-18.3.35 יש פניה לתייר ולתושב לבקר בעיר הקיץ: "המקום הנהדר המיועד לנאות קיץ".
27. מתוך דפדפת של חברת "אל ההר".
28. לפי שיטת הבעלות על הקרקע המכונה משאע, הבעלות על האדמה המעובדת היא בידי הקהילה הכפרית. לאנשי הכפר אין נחלות קבועות, אלא חלק באדמות הכלל שנקבע מידי פעם בגורל. ראה: הנרי רוזנפלד, הם היו פלחים, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 1964, עמ' 82.
29. גוש-עציון במלחמתו, שם, עמ' 16.
30. יוסף וייץ, בחבלו נחלה, תל-אביב, טברסקי, תשי"א, עמ' 275.
31. שם, עמ' 320.
32. ועוד נרשם ביומנו של וייץ, בעמ' 375 בתאריך 10.3.42: "לפני הצהרים דנתים עם טייבר ומרגליות על קניית 5,000-6,000 דונם בסביבת כפר עציון שתבוצע במשך שנתיים".
33. ב-20.11.42 שוב כותב וייץ (שם, בעמ' 363): "שוב סיירתי את הכית ובכית המים (בחווה הגרמנית). בכית יושבים עתה שלושה

ששת-הימים כאשר המניע שלהם הוא בעיקר רגשי: השאיפה לחדש את היישוב היהודי שהוקם על-ידי אבותיהם. מכסת הקרקע שעמדה לרשות המתיישבים החדשים היתה מצומצמת יותר מזו שעמדה לרשות אבותיהם — רק כמה מאות דונם. חלק מהקרקעות עורן תפוסות בידי ערבים.

גם הפעם לא נבדקו כראוי תנאי האיזור ולא הוסקו מסקנות מלקחי העבר. ואמנם, בתחילה ניסו לפתח ענפים חקלאיים בכפר עציון החדש. הנסיונות החקלאיים-ים בהר לא עלו יפה, פרט לעצי הבוטנה ולענף ההודיים. גם פיתוח הרפת בראש-צורים נבע מגישה שאינה מתחשבת בתנאי ההר.

בתכנון היישובים הנוספים בגוש-עציון, לא היה מנוס מלהתחשב בתנאים הפיסיים של האיזור. אלון שבות ואלעזר לא תוכננו כיישובים חקלאיים. לפני 1948 היו בגוש-עציון ארבעה ישובים חקלאיים ואילו כיום מצויים בגוש רק שניים וגם לגביהם קיימת השאלה האם חייבים הם להיות ישובים חקלאיים?

שטחי הפלחה של שני היישובים החקלאיים בגוש-עציון מצויים במרחק עשרות קילומטרים מן היישובים. הפלחה תורמת אמנם חלק נכבד מהכנסות המשק, אך עיקר החשיבות של ענף זה היא חברתית ואידיאולוגית. על-אף שמסתמן תהליך של התרחבות ענפי התעסוקה שאינם חקלאיים בכפר עציון, קיים דחף חזק אצל המתיישבים לא לוותר על הפלחה.

אלמלא היתה עלייתם להתיישבות של כפר עציון וראש-צורים מתוכננת כראוי, מבחינה משקית, היתה המסקנה כי באיזור כזה יש להקים יישוב עירוני או כפר תעשייה. קווי ההתפתחות של גוש-עציון בעתיד מותנים במאבק בין שתי גישות: שאיפת המתיישבים לעסוק בחקלאות והשיקולים ה"יבשמים" של המתכננים והכל-כלנים.

הערות ומקורות

1. יש חילוקי דעות בהגדרת קמר הר חברון. על ההגדרות השונות ראה: ע' פלכסר, "המורפוטקטוניקה של ירושלים וסביבתה", טבע וארץ, אוקטובר-נובמבר 1958, ע"ע 362-365.
2. ל. פיקרד, אטלס ישראל, אפריל 1953, גיאולוגיה 3/3. דב ניר, גיאומורפולוגיה של ארץ ישראל, ירושלים, 1970, עמ' 178. Rofe and Raffety, *Jerusalem and District*, Geological and Hydrological Report, July 1963, Hashemite Kingdom of Jordan, Central Water Authority.
3. במקורות אלה ניתנים שמות שונים לקמר ויש הבדלים בניחות מבנהו בדרום ובצפון, אך אין כמעט ויכוח באשר לקטע בו שוכן גוש-עציון.
4. ראה דוד עמירן, "גבולו המערבי של הר חברון", הר חברון — לקט מאמרים, תל-אביב, המדור לידעת הארץ בתנועה הקיבוצית, 1970, עמ' 189.
5. מיפוי השטח נעשה על-ידי רוף ורפטי בתחום שהיה בשליטת ירדן עד שנת 1967. מאז מלחמת ששת הימים נחקר האיזור גם על-ידי גיאולוגים ישראלים. שמות התצורות שניתנו על-ידי רוף ורפטי הם שונים כמובן מהשמות העבריים המקובלים לתצורות הגיאולוגיות בישראל. בדרך כלל יש קורלציה בין התצורות בעלות השמות השונים, כשהמינוח והחלוקה הישראלית מפורטים יותר. כך למשל תצורת "מוצא" ו"בית-מאיר" מקבילים לתצורת יאטה של רוף ורפטי ותצורת "עמינדב" ל"חברון" וכדומה.

70. לפי: תוכנית משק תשל"א וגוש-עציון, בסיוור עיתונאים, 27.4.75.
 71. גוש-עציון, סיוור עיתונאים עמ' 2.
 72. שם, עמ' 1.
 73. שם, עמ' 3.
 74. ראיון עם מרכז המשק, 1975.
 75. שם, שם.
 76. ראיון עם נצר, מרכז משק ראש-צורים, ספטמבר 1975.
 77. ראיון עם דוד מבצרי (מושבניק), אוקטובר 1975.
 78. ראיון עם מרכז המשק בראש-צורים.
 79. גוש-עציון, סיוור עיתונאים, עמ' 4.
 80. ראיון עם מרכז המשק בראש-צורים.
 81. גוש-עציון, סיוור עיתונאים, ע"ע 54.
 82. שם, עמ' 6.

מקורות נבחרים

1. אבן חן י', עליו עציון, אגודת בני גוש-עציון, ארגון בני עקיבא בא"י, ישיבת אור עציון.
 2. אשר יצחק, מים מפכים בהר חברון, מאמר מצולם מארכיון כפר עציון.
 3. בר נרא, ניקוח מזרחי של הרי יהודה וחברון, תכנון המים לישראל בע"מ, תל-אביב, 1967.
 4. גוש-עציון לתולדותיו, בית-ספר שדה כפר עציון, מהדורה שניה, תשל"ג.
 5. גוש-עציון, סיוור עיתונאים, ההסתדרות הציונית העולמית, חטיבת ההתיישבות, איזור ירושלים, 27.4.75.
 6. וייץ יוסף, בחבלי נחלה, טברסקי, 1951.
 7. כצנלסון י', גשמי ארץ-ישראל כגורם יסוד במשק המים של א"י, מפעל השכפול, 1968/69.
 8. ניר דב, גיאומורפולוגיה של ארץ ישראל, אקדמון, ירושלים, 1970.
 9. עמירן דוד, "גבולו המערבי של הר חברון", הר חברון-לקט מאמרים, בהוצאת המדור ליריעת הארץ בתנועה הקיבוצית, תל-אביב, 1970.
 10. פיקרד י', אטלס ישראל, גיאולוגיה 3/3, אפריל 1953.
 11. פלכסר עקיבא, המורפוטקטוניקה של ירושלים וסביבתה, טבע וארץ, נובמבר 1958.
 12. קנוהל רב (עורך), גוש-עציון במלחמתו, מחלקת הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית, ירושלים, תשי"ז.
 13. קרמון יהודה ושמואלי אבשלום, חברון: דמותה של עיר ההרית, תל-אביב, תשל"ל.
 14. רוזנפלד הנרי, הם היו פלחים, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד, 1964.
 15. תכנית משק תשל"א, קבוצת כפר עציון.
 16. תכנית משק תשל"ה, קבוצת כפר עציון.
 17. ראיונות:
 ■ יוחנן בן-יעקב ושייע אלטמן, כפר עציון, 1971.
 ■ נפתלי שיינפלד, מרכז המשק, כפר עציון, 1975.
 ■ נצר, מרכז המשק, ראש-צורים, 1975.
 ■ דוד מבצרי, מדרוך חקלאי בכפר עציון (וחבר עין-צורים), 1975.
 ■ חברי משק שונים.
 Rofe and Raffety, *Jerusalem and District, Geological and Hydrological Report, July 1963, Hashemite Kingdom of Jordan, Center Water Authority.*

בחורים, שניים ממעלה החמישה, המפקחים על זריעת הארמה הנעשית לפי שעה עליירי השכנים ועוד בחר ספרדי בשם מרג'. חמדתי חווה זו והרהרתי בדבר שלו היתה החווה שלנו, היינו יכולים להתחיל ולהתיישב בה תיכף-...
 34. גוש-עציון במלחמתו, שם, ע"ע 16-17.
 35. שם, עמ' 17.
 36. שם, עמ' 22.
 37. שם, שם.
 38. שם, עמ' 40.
 39. שם, עמ' 34.
 40. שם, עמ' 37.

41. שם, וכן ראיון עם דוד מבצרי, איש עין-צורים ומדריך חקלאי בגוש-עציון בשנים 1946-1947 וגם כיום.
 42. גוש-עציון במלחמתו, ע"ע 23, 24-29.
 43. שם, ע"ע 26-30.
 44. שם, עמ' 22.
 45. דפרפת "אל ההר".
 46. בעיית אספקת המים — לפי ראיונות בכפר עציון בשנת 1971, וכן גוש-עציון במלחמתו, וכן "מים מפכים בגוש-עציון" (רשימה בארכיב כפר עציון).

47. לפי גוש-עציון במלחמתו, היו שלוש בריכות גדולות ושתיים קטנות שהכילו בסך-הכל 3,000 מ"ק. בראיון בכפר עציון נאמר לי שהיו שלוש בריכות גדולות ואחת קטנה שהכילו בסך-הכל 3,500-4,000 מ"ק. ההבדל אינו גדול ואינו משנה מחומרת המצב.
 48. גוש-עציון במלחמתו, שם, עמ' 93.
 49. שם, ע"ע 23-31.
 50. שם, עמ' 30.
 51. שם, עמ' 31.
 52. שם, וכן ראיון בכפר עציון בשנת 1971.
 53. ראיון בכפר עציון בשנת 1971.
 54. גוש-עציון לתולדותיו, בית-ספר שדה כפר עציון, מהדורה שניה, תשל"ו.
 55. ראיונות בכפר עציון בשנת 1971 וגוש-עציון לתולדותיו, שם.
 56. נתוני הטבלה לקוחים ממקורות אלה:
 תשכ"ז — ראיון עם בן-יעקב ואלטמן, פברואר 1971.
 תשל"א — תוכנית המשק, תשל"א, קבוצת כפר עציון.
 תשל"ב — ראיון עם מרכז המשק, נפתלי שיינפלד, 1975.
 תשל"ד — 'תוכנית תשכ"ה' — גוש-עציון, חומר לסיוור עיתונאים, ההסתדרות הציונית העולמית, חטיבת ההתיישבות, איזור ירושלים, 27.4.75.
 57. ראיון בכפר עציון 1971, וכן תוכנית הבתים המצויה בכפר עציון.
 58. ראיון עם מרכז המשק, 1975.
 59. ראיון בכפר עציון, 1971.
 60. ראיון עם מרכז המשק, 1975.
 61. ראיון בכפר עציון, 1971, 1975.
 62. ראיון עם דוד מבצרי, 1975.
 63. ראיון עם מרכז המשק בכפר עציון ועם מרכז המשק בראש-צורים, אוקטובר 1975.
 64. ראיון בכפר עציון, 1971.
 65. שם, שם.
 66. ראיון עם מרכז המשק 1975, ותכנית משק תשל"ה, של כפר עציון.
 67. שם, שם.
 68. ראיון בכפר עציון 1971, וראיון עם מרכז המשק 1975.
 69. ראיון עם מרכז המשק, 1975.